UDK 94(497.5 Požega)"1945/2004"

VRIJEME USPONA I STAGNACIJE POŽEGA OD 1945. DO 2004.

Pokušaj skiciranja povijesti grada u drugoj polovici 20. stoljeća[1]

TVRTKO JAKOVINA

Iz totalitarizma u totalitarizam: Požega sredinom 1940-ih

Od samog početka Drugog svjetskog rata na prostoru Požeštine, jednog od po borbama i ratnim operacijama najaktivnijih područja u Slavoniji, postojalo je jasno izraženo dvojstvo. Grad Požega bio je snažno uporište vlasti NDH, a i nakon rata bio je dugo vremena razmjerno problematična točka u socijalističkoj Jugoslaviji.[2] S druge strane, još 1942.

1) Ovaj tekst imao je zanimljivu sudbinu. Trebao je biti objavljen u monografiji "Kulturna baština Požege i Požeštine", tiskanoj početkom 2004. godine (Spin Vallis, Požega). Urednica publikacije odustala je od njegovog uvrštenja i zbog recenzija dvoje kolega od kojih je jedan smatrao da je "... događajni sadržaj (do 1990. g.) sužen na lokalnu partijsko političku povijest i neke podatke ili zanimljivosti iz povijesti svakodnevnog života, a događajna i interpretativna uklopljenost u širu (europsku i hrvatsku) povijest gotovo je neprepoznatljiva". Drugom je recenzentu ". . u radu previše svjetske povijesti a premalo Požege." Prvom je "osnovno obilježje - a istovremeno i nedostatak - teksta (je) uglavnom nekritički odnos autora prema izvorima i literaturi, što je na svoj način utjecalo na povećavanje neobjektivnosti prikaza povijesti i neujednačenosti na koncepcijskoj i terminološkoj razini", prevedeno, popuštanje utjecajima tekstova nastalih prije 1990. Drugom je ovo "nemiran i ideološki ne dobar tekst" u kojem je "previše prostora posvećeno nacionalizmu i sukobima, a premalo pozitivnim primjerima" iz vremena do 1990. godine. Oba su recenzenta nezadovoljna naslovom, koji je "problematičan", odnosno nije "sukladan znanstvenim običajima - trebao biti određen i razumljiv, odnosno usklađen s načinom postavljanja naslova za prikaze ranijih razdoblja (misli se na poglavlja u Monografiji, op. T.J)." Kao i u gotovo svim ostalim radovima koje sam napisao, a upravo inspiriran svjetskom literaturom, naslove poglavljima i cijelome radu nastojao sam učiniti što zanimljivijima. Tako su primjerice neke od najboljih knjiga svjetske historiografije o Hladnom ratu naslovljene: "Sada znamo" (Gaddisova o Hladnom ratu), Plesač bježi (Cauteova o promidžbenom ratu SSSR-a i SAD-a), "Ne poput nas" (o amerikanizaciji Europe), "Gorko voće" (Schlesingera i Kinzera o udaru u Gvatemali). Izdvajanjem ovih naglasaka volio bih potaknuti na razmišljanje o institutu recenziranja u hrvatskoj historiografiji, koje, poglavito uspoređene, ponekad daju za pravo zagovornicima tvrdnje da povijest možda i nije znanost.

Tekst koji objavljujem, osim u najsitnijim detaljima i opisu gradskih izbora 2004., posve odgovara tekstu koji je napisan u ljeto 2003.

2) Ovako je svoj ratni put opisao Stevan Kovačić Marko, tražeći 22. prosinca 1948. godine da mu se dodijeli Partizanska spomenica 1941. godine. Pismo, uz izjave svjedoka, upućeno je potpredsjedniku Vlade NR Hrvatske Dušku Brkiću, jednom od najvažnijih slavonskih ratnih zapovjednika, ministru koji je jedva dvije godine kasnije, smijenjen. Tekst je doslovno preuzet, bez ispravljanja pravopisnih pogrešaka.

"Aktivno surađivati sa NOP počeo sam rujna mjeseca 1941 god. u mjestu Donji Gučani. Pošto sam uvidio da ćemo

požeški kotar ima najviše narodnooslobodilačkih odbora u Slavoniji. Na Zvečevu je sjedište štaba Treće operativne zone, partizanska bolnica, tiskara, sve pozadinske ustanove partizanskog pokreta. U svibnju 1942. godine u zgradi osnovne škole u Pauljačama blizu Zvečeva održano je prvo partijsko savjetovanje Slavonije.[3] U istoj je školi 1943. godine bilo sjedište Prosvjetnog odbora za Slavoniju. Požeški Kotarski Narodnooslobodilački odbor (NOO), osnovan 1942., prvi je kotarski odbor čitave regije.

U rujnu 1944. u Požegu su prvi puta privremeno ušle partizanske jedinice, ali su iz grada potisnute početkom 1945.[4] Borbe za konačno oslobođenje[5] počele su 18. travnja. Nakon što je probijen Srijemski front, 15. makedonski korpus imao je zadaću osloboditi dio Zapadne Slavonije. Oko 2000 vojnika 4. brdske domobranske i 14. ustaške brigade uz dijelove 41. njemačke SS divizije skupine "Stefan" i 9. ustaško-domobranske brdske divizije koji su branili Požeštinu, pružalo je otpor svega nekoliko dana, do 21. travnja 1945. godine. Najžešći su se sukobi u Požegi vodili oko zgrade prehrambene industrije, vojarne, željezničke postaje, suda i gimnazije. Oko 10 sati ujutro, nakon stotina žrtava, dvojstvo razmjerno jakog partizanskog pokreta na brdima uokolo grada i režimu NDH odane i strateški važne Požege i okolice konačno je završeno. Za daljnjih 45 godina Požega je postala pokrajinsko središte u socijalističkoj Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Usporedo s vojničkim naporima da se završi Drugi svjetski rat, traju nastojanja Komunističke partije Jugoslavije za političkom pobjedom. Nakon što je u ožujku 1945. godine Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih jedinica Jugoslavije (NOV i POJ) postao Generalštab, a NOVJ Jugoslavenska armija, Josip Broz Tito dao

---

biti proganjani kao Srbi nastojao sam uhvatiti vezu sa drugovima na papuku koje sam i postigao preko druga Pave Markovića u Nježiću. Sada živi u Treštanovcima koji je održavao vezu sa partizanima i koji je aktivno sarađivao u akcijama. Isti mi je kazao da ostanem kod kuće dok god mogu, a kad vidiš da nemožeš ostati kod kuće dođi. Tako sam ostao kod kuće do 1.9. 1941. god. Istoga dana sam otišao u partizane. Došao sam u šumi u papuku gdje sam se sastao sa partizanima u jedinici I. Papučki odred. Samnom je došao i Kovačić Stevo iz Donji Gučana i Stojan Bažić iz Donji Gučani sada živi u Kovačevcu Gradiškom. U jedinici naišao sam na drugove Duša Brkića, potp. Vlade H i druga Puač Dako. Isti je došao 15 dana kasnije ali već po njegovom uputstvu mi smo došli u jedinicu. Rok službe u Jedinici nisam prekidao sve do demobilizacije god 1945, tj. do VIII mjeseca. Od 1.9. 1941. god do početka 1942. god. Bio sam u I papučkom odredu sa Duškom Brkićem i Puač Dakom. Od januara 1942 otišao sam sa vodom u Psunj. S nama je išao Dako kao komandir. Tu smo se priključili psunjskom odredu. Tu smo ostali do proljeća 1942. U psunjskom odredu ostao sam sve do jeseni 1942 god. U jesen 1942. prešao sam u udarnu četu psunjskog odreda. Komandir Nikola Maralića koji je poginuo. U toj četi ostao sam sve do 1943 god. Od 1943 prešao sam kao bolestan u Slagalište psunjskog područja. Odakle sam prešao u požeško područje gdje sam ostao do demobilizacije. Samnom se tada nalazila Stjepanović Stevo sada u Zagrebu i Stanko Marko iz Šnjegovice." DASB-OP, Kotarski komitet KPH, Sl. Požega, Sl. Požega 22.12.1948.

Zanimljivo je kako je Dušan Brkić svoje posljednje ljeto na slobodi prije uhićenja, u društvu Stanka Ćanice Opačića, ministra šumarstva i Rade Žigića, ministra industrije proveo na Zvečevu, gdje je njegovim zalaganjem ubrzano izgrađen hotel Treća operativna zona. Šetali su uokolo hotela, pjevali, "zabavljali su ih svojim ratnim i poratnim dogodovštinama Brkićevi ratni drugovi, zaposelni u i oko hotela". Višnjić, 115., 324.

3) Ljubljanović 1968., 153.; Ljubljanović 1977., 261. Svoja sjećanja, često duhovita i atipična za onovremenu publicistiku o NOB-u, na partizanske bitke tijekom 1943. u sjevernom dijelu Požeške kotline opisao je general Ivan Šibl. Vidi više Šibl, 197-318.

4) Dvanaesti rujna 1944. stoga se od 1956. godine do kraja socijalističkog razdoblja obilježavao kao općinski praznik.

5) Kako su u Drugom svjetskom ratu postojale dvije jasno suprotstavljene strane, nacističko-fašističke sile okupljene oko Njemačke, Italije i Japana i Saveznici, a Hrvati su se u većini, uključujući one koji su se pridružili partizanskom pokretu i one koji su podupirali Hrvatsku seljačku stranku koja sudjeluje u kraljevskim kabinetima u Londonu, priključili pobjedničkoj, savezničkoj strani, sustavno sam rabio termin oslobođen, oslobođenje itd. kada sam pisao o operacijama 1944. i 1945. godine. Dakako, za one koji su sudjelovali u poraženim vojnim postrojbama ili danas podržavaju nacističke saveznike, termin se može činiti problematičnim. On, dakako, ne znači da je oslobođenje od nacizma donijelo slobodu u smislu slobode izražavanja, vjerovanja itd. U hrvatskoj se historiografiji u posljednje vrijeme najčešće rabe neutralniji termini poput ušao, zauzeo itd.

ostavku na mjesto predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ-a), Vlade odgovorne Antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ). Isto je učinio i drugi hrvatski političar, nekadašnji ban Banovine Hrvatske, tada predsjednik Kraljevske vlade u Londonu dr. Ivan Šubašić. Tako su se stvorili preduvjeti za stvaranje jedinstvene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije. Razmjerno dugo vrijeme od završenih pregovora na Visu i Beogradu 1944., pa do formiranja zajedničkog kabineta bilo je, između ostalog, uzrokovano otezanjem oko imenovanja Kraljevskog namjesništva. U hrvatsko-srpsko-slovenskoj trojki građanskih političara koji su do konačne odluke o budućem karakteru Jugoslavije trebali zastupati Kralja, a s kojima su se suglasili i Tito i Petar II Karađorđević, bio je i jedan rođeni Požežanin, Srđan Budisavljević.[6] Ovaj je kraljevski ministar i nekadašnji zastupnik u Hrvatskom saboru formalno bio jedan od najviših, iako po utjecaju posve marginalnih, političara u procesu stvaranja nove Jugoslavije. Nova je Vlada pred Budisavljevićem i kolegama prisegnula 7. ožujka 1945. godine.

Dok su se u Beogradu vršile posljednje institucionalne pripreme koje će konačno dovesti do stvaranja socijalističke zajednice naroda i Demokratske Federativne, pa onda i Federativne Narodne Republike Jugoslavije (DFJ i FNRJ), na sličnim su poslovima, u pripremi zakonodavstva i ustroja buduće vlasti u Hrvatskoj, djelovala izvršna tijela Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH). Simo Lukić iz Kamenskih Šušnjara bio je vijećnik ZAVNOH-a, a voditelj Odjela za unutrašnje poslove jedan je drugi Požežanin, rođen u Bučju, dr. Leon Geršković.[7]

Nove su se vlasti u Požegi, osim organizacije uprave, obračunale s ostacima razbijenih postrojbi sila Osovine. Osveta nad pobijeđenima u Požegi je katkada poprimala dramatične razmjere. Sam je Ivan Krajačić Stevo, ministar unutarnjih poslova Federalne Hrvatske i jedan od najmoćnijih hrvatskih političara uopće, 18. srpnja 1945. godine sa sjednice CK KPH poručio da je "*iz Slavonske Požege pobjeglo u šumu čak 180 Hrvata zbog osvetničkih ispada srpskih šovinista*".[8] Vladimir Bakarić, predsjednik Vlade Federalne Hrvatske u prosincu je 1945. također govorio da "*u Slavoniji treba povesti više računa o Srbima*". U Požegi je poslije Rata organiziran i logor (sabirni logor Glis) u kojemu je, prema navodima javnog tužitelja II Armije smješteno i do 30 000 zarobljenika. Kako je proglašenje opće amnestije najavljeno za početak kolovoza 1945. godine, do toga je roka valjalo likvidirati što veći broj "nepopravljivih". Tako su 17. rujna petorica zarobljenih vojnika na putu do Nove Gradiške likvidirani – "*dvojica ustaša radi toga što nisu mogli ići, druga dvojica što su se pokušali sakriti pod most itd.*".[9] Strah od pobjednika i osvete, koji su, očito, bili itekako stvarni, utjecali su na brojnost pobunjeničkih skupina na Slavonskom gorju, posebice na Papuku. Dramatični obračuni s ostacima razbijenih ustaških i četničkih postrojbi trajali su godinama nakon završetka Rata. Iako je u Hrvatskoj, s izuzetkom Istre, teško bilo pronaći ijedno područje u kojoj križarske jedinice nisu djelovale, uz Liku je Zapadna Slavonija u tim sukobima prednjačila.[10] Općeprihvaćeni

6) Budisavljević je rođen u Požegi 8. prosinca 1883., a preminuo u Zagrebu 1968. Bio je član Napredne omladine, jedan od tvoraca Hrvatsko-srpske koalicije, zastupnik u Hrvatskom saboru, tajnik Narodnog vijeća. Poslije ujedinjenja u Kraljevstvo SHS, predsjednik Samostalne demokratske stranke, kraljevski ministar, član kabineta Izbjegličke vlade do 1943. godine. U Namjesništvu su uz Budisavljevića bili Ante Mandić i Dušan Sernec. Požeški leksikon, 38.

7) Požeški leksikon, 106.

8) Radelić, 229.

9) Višnjić, 36.

10) Radelić, 199.

pozdrav "za Krista – protiv komunista" i "slava Kristu – smrt komunistu" bio je na ustima i šefova Prvog slavonskog križarskog zdruga koji je osnovan na planinama uokolo Požege. Činile su ga tri bojne: Papuk, Babja gora i Psunj.[11] Na ustanak širih razmjera križari Prvog slavonskog zdruga nisu zvali zbog "štednje hrvatske krvi".[12] Početkom rujna 1946. u Alilovcima je, selu nedaleko Požege, došlo do sukoba skupine križara i jedinice Jugoslavenske armije, tijekom koje je poginulo dvoje mještana. Na području uokolo Alilovaca, Golog Brda i Radanovaca jedno se vrijeme križari nisu uopće morali skrivati. Imali su oko 180 suradnika, održavali javne skupove, a 1947. po Golom Brdu pisali su parole: "*Mislili ste da nas više nema, al se OZNI nešto gadno sprema*".[13] Bilo je to vrijeme kada je Požega bila jedno od središta djelovanja križarske gerile, kako je to ocijenio i CK KPH u Zagrebu.[14]

Pripadnici tajne policije, Uprave državne bezbjednosti (UDB-a) "Čedo" i "Pero", nakon dojave na Papuku su uhitili Ljubu Miloša i Antu Vrbana, a ubili Luku Grgića.[15] Akcija je započela 21. srpnja 1947., kada je policijska skupina iz Požege krenula u pravcu Slatinskog Drenovca, pa prema dubini Papuka. Nakon što su se konačno susreli s važnim ustašama, doveli su ih do improviziranog logora. Nakon što je izgovorena formula "Jozo, daj vode", trojka je svladana.[16] U džepovima Miloša i Vrbana pronađeni su, navodno, i kodovi pomoću kojih se mogla uspostaviti veza s Božidarom Kavranom i ostalim izbjeglim ustašama u inozemstvu. Očekujući skoro izbijanje sukoba između Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država, pa onda i Jugoslavije sa Zapadom, skupina visokih ustaških dužnosnika pokušala je povezati sve križare u zemlji. Ta je akcija nazvana 10. travanj, dok su je jugoslavenske vlasti, prema Kavranovom nadimku, nazivale Operacija Gvardijan, a njome je zadan konačni udarac organiziranijim oblicima gerilskog ratovanja protiv komunističkih vlasti. Zahvaljujući izdaji iz redova ustaša, od kojih su mnogi naivno vjerovali Božidaru Kavranu da je nezadovoljnika toliko da bi "mogli osvojiti Otočac ili Požegu", ne uzimajući u obzir iscrpljenost stanovništva i potpunu beznadnost u mogućnost bilo kakvog uspjeha ovakvih akcija, posebice na međunarodnom planu, Kavran je uhićen 4. srpnja 1948. godine.[17]

Na sastanku Kotarskog komiteta KPH Slav. Požega 19. prosinca 1947. jedan od lokalnih političara Dujanović rekao je kako su se prilike poboljšale jer smo "*na našem kotaru slistili banditizam koji je . . sve do ljetos bio prilično jak. Danas naš narod živi mirno i bez straha. Od tih bandita vršene su razne pljačke koje su narodu davale strah. Jedino ima još bandita koji su se zavukli tako duboko da ih se uopće ne primjeti.*"[18] Je li u tretmanu uhićenih ili predanih bunkeraša, pojedinaca koji su se, najčešće u improviziranim zemunicama skrivali od vlasti, bilo diskriminacije, pa su neki puštani bez kazne, a drugi ubijani, treba još utvrditi. Činjenica jest da je još 1947. Draganić Đuro iz Podsreća, unatoč četveromjesečnog banditizma, pušten kući "radi kombinacije". "*Narod*

11) Bojnom Papuk zapovijedao je Antun Pavlović, Bojnom Babja (Požeška) gora Martin Šarić, a Bojnom Psunj Vinko Vincetić. Dio se križara odmah, zbog svađe, odvojio i djelovao je samostalno oko Zagrađa i Bučja.

12) Radelić, 106.

13) Isto, 274.

14) Radelić, 246.

15) Krizman, 177.

16) Isto, 179.

17) Udba je od samog početka imala doušnike u vrhu organizacije Akcije 10. travnja, pa je po njezinom razbijanju 10. srpnja 1948. poslala nešifrirani tekst: "Idite u pi materinu. Mi smo vas zajebali. Stop. Svi ste u našem zatvoru. Stop. Ha-ha-ha! Opet ćemo uspostaviti vezu preko "tete Ane". Ona će vam se javiti! Idite u p materinu!" Isto, 116-119; Krizman, 192-194.

18) DASB-OP, Spisi 1948., Zapisnik sa sastanka kotarskog komiteta KPH Slav. Požega, 19.12.1947.

iz hrvatskih sela oko Brestovca kao na pr. Zakorenje, Ivandol govore da je isti pušten radi toga što je Srbin, a da je on Hrvat da bi on bio ubijen kao i ostali koju su pohvatani i poubijani."[19] Jedan od onih koji su se skrivali još dugo iza rata i koji nije pošteđen bio je Milan Ivanović Labud. U blizini rodnog se Ivandola skrivao sve do svibnja 1954. godine. Baš kao i u svim ranijim slučajevima, izdan je od jednog jataka, suseljana i ubijen na prilazima selu.[20]

Četničke jedinice koje su se kretale požeškim krajem nakon rata bile su uglavnom iz Bosne, ali su pomoć imale u srpskim selima Slavonije, čak i od nekih bivših sudionika NOB-a. Na Papuku su povremeno bili četnici skupine Sime Obradovića i Bože Berića. Joco Musić iz Ruševca na krajnjem zapadu nekadašnje požeške općine protivio se otkupu poljoprivrednih proizvoda i ulasku u zadruge, zapalio je skladišta u Sloboštini i ubio predsjednika mjesnog Narodnog odbora. Osuđen je tek 23. studenog 1949. u Požegi. Najpoznatiji četnički odmetnik bio je Đoko Mioljević Šubara (nadimak je preuzeo od brata; obiteljski je nadimak Obadi), partizanski kapetan, demobiliziran 1946., kratko vrijeme policajac, a potom odmetnik.[21] Šubara je bio iz Istočne Slavonije, ali se sa svojim odredom približavao i požeškom području, pristajući uz jedine saveznike koje je krajem četrdesetih mogao naći, Ruse i Informbiro. Vlasti u Požegi, napose UDB-a osjetile su da su prilike nepovoljne i da bi među srpskim stanovništvom u zapadnom dijelu kotara moglo doći do pomutnje, pa su lugarima zapovijedili da "Mioljevića jednostavno sa oružjem likvidiraju čim dođu u pogodnu priliku".[22] Na sličan način na koji su brojni seljani pomagali križare, Šubara i ostali četnički odmetnici najčešće su imali punu ili prešutnu potporu. Mioljević je početkom 1951. prebjegao u Mađarsku.

Dramatične okolnosti Drugog svjetskog rata utjecale su na demografske promjene u okolnim naseljima. Požega je 1948. godine imala 8.544 stanovnika, što je u odnosu na prethodni popis 1931. bilo povećanje od 1.419 stanovnika. Židovska populacija, ionako mala i uglavnom koncentrirana u urbanim središtima ili su je činili imućniji trgovci po selima, uglavnom je posve nestala. Malobrojni preživjeli ili su se odselili u druge dijelove Republike Hrvatske ili su kasnije otišli u Izrael. Nijemci iz bogatih sela u okolici grada uglavnom su se povukli 1944. godine ili su brutalno likvidirani poslije rata. Veliki broj Nijemaca koji su kapitulaciju NDH i Njemačkog Reicha dočekali u svojim stanovima odvođeni su u logor Krndija nedaleko Đakova, koji je uz Valpovo, bio glavni sabirni logor za ostatke njemačke nacionalne manjine iz Slavonije. Dio ih je uspio preživjeti pokušavajući dokazati da su nešto drugo, a ne Nijemci.[23] Stanovnici spaljenih srpskih sela preselili su u neka od napuštenih njemačka naselja. Dio izbjeglog stanovništva za vrijeme NDH, uglavnom Srba, nikada se nije vratio, kao što je u Požeštini ostalo hrvatsko stanovništvo doseljeno tijekom rata iz "pasivnih" dijelova NDH. Na prostoru Požeštine našli su se i izbjegli Srbi s Kozare, koje su u, kako se običavalo govoriti, "prijelazna" sela dovedeni po završetku njemačko-ustaške ofenzive 1942. Većina ih nije dočekala kraj rata. Brojčano su najveće su gubitke imali najbrojniji stanovnici, Hrvati.

Uzmu li se sve navedene činjenice i ratna razaranja u obzir, došlo je do bitnog unazađenja kvalitete života, nesigurnosti, povećanja primitivnosti i bijede i opće

19) DASB-OP, Spisi 1948., Zapisnik sa sastanka kotarskog komiteta KPH Slav. Požega, 19.12.1947.
20) Požeški leksikon, ; Kovačević, 9-12.
21) Višnjić, 244-245; Radelić, 451.
22) Isto, 251.
23) Geiger, 446.

proizvoljnosti u vladanju i upravi. U osnovi samo se nastavio trend koji je zapravo započeo 1941., samo s, uglavnom, suprotnim predznakom. Trebalo je proći više godina prije no što su se prilike donekle stabilizirale. U poljodjelskom kraju gdje je seljake trebalo nagovoriti da uđu u zadruge, stanje je bilo još napetije.

Od trenutka kada je Požega oslobođena partizanske jedinice imale su osnovnu zadaću prehraniti vojne formacije i stanovništvo. Odmah po uspostavi nove vlasti stvarani su tzv. SPOM-ovi (Stanice za poljoprivredna oruđa i mašine). Tamo su bila spremišta za oruđa i strojeve, radionice za popravke, a potom i mjesta u kojima se mogao pronaći i pokoji traktor. Strojevi su kasnije predani na uporabu zadrugama i državnim poljoprivrednim dobrima.[24] U skladu s vladajućom ideologijom započela je nacionalizacija i kolektivizacija, pa su svi seljaci imali obvezu davanja određene količine stoke i poljoprivrednih proizvoda. Kulaci, bogatiji seljaci, bili su osobita meta novih vlasti. Prisilni otkup i grub stav prema seljacima katkada su mogli zgroziti i one koji su se slagali s kolektivizacijom. Tako je Rade Žigić, ministar industrije u Vladi NR Hrvatske o otkupu 1949./1950. govorio da: "*Slavoniji su na primjer natjerali jedno selo da preskače preko grobova i da seljaci viču: Ustajte vi mrtvi da legnemo mi živi. Oni su morali to vikati i preskakati grobove sve dotle dok ne izajave da će dati otkup. (. .) Bilo je slučajeva da su skidali gole žene i natjerali ih da stoje u hladnoj vodi do grla sve dotle dok ne kažu da će dati otkup*"[25] Otpor otkupu i nasilju postojao je i kod seljaka članova KP. U Požeškom kotaru 70% seljaka članova Partije nije ispunilo obvezu, a shodno tomu zadrugarstvo se slabo razvijalo i u ustaničkim krajevima, čak sporije i slabije no u selima koja su bila "neprijateljska".[26]

Na Trgu maršala Tita: Požega od 1945. do 1960-ih

Tajnik Oblasnog Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta za Požegu (JNOF) bio je Zvonko Brkić. Požega je još prije kraja Rata postala sjedište Kotarskog odbora (uz Novu Gradišku, Pakrac i Novsku), a 1944. godine se nalazila u sklopu Okruga Nova Gradiška.[27] U svibnju 1945. KP Hrvatske organizirana je po Oblasnim komitetima, od kojih je Požega bila u onom slavonskom, kao kotarski komitet, a dio Okružnog komiteta Slavonski Brod.[28] Ustrojeni su kotarevi Požega i Čaglin, ali je već krajem 1945. dvojstvo prekinuto, organizacijom jedinstvenog kotara u Slav. Požegi. Kotarski je narodni odbor Slavonske Požege 1952. godine imao jedan gradski i više od trideset mjesnih NO-a, a organizacijski je dio Oblasnog komiteta Osijek.[29] Mijenjanjem saveznog, a onda i lokalnog teritorijalnog ustroja u skladu s novim tumačenjem socijalističkog razvitka na osnovi samoupravljanja i uvođenjem komunalnog sustava Kotar Slav. Požega 1955. ima 7 (a ne kao do tada 16) općina (uz grad Požegu i Čaglin, Pleternicu, Kutjevo, Veliku, Brestovac i Orljavac). Od 1962. općine postaju osnovne ustrojbene jedinice, zamijenjujući kotare. Sedam seoskih općina Požeštine ujedinjuje se u jedinstvenu Općinu Slav. Požega, po površini jednu od

24) Starc, 185.

25) Višnjić, 164.

26) Isto, 168.

27) Starc, 189.

28) Jandrić, rukopis.

29) Požeški leksikon, 182. Godine 1949. partijski je kažnjeno 114 članova Kotarskog komiteta Slav. Požega, a 41. član Gradskog komiteta. Iduće, 1950. godine, kažnjeno je 106., odnosno 35 partijaca, a 1951. 13., odnosno 97 ljudi. Najveći broj kažnjenih bili su seljaci. Za 1952. ne postoje podaci o kažnjenima. Jandrić, rukopis.

najvećih u Hrvatskoj. Narodni odbori postaju Općinske skupštine, a općine 1964. dobivaju Mjesne urede.[30] Takva je podjela trajala sve do uvođenja višestranačja.

Politički se život isprva odvija kroz Narodnu frontu, ali se Fronta postupno odbacuje kao krinka za ionako posvemašnju vlast Komunističke partije, odnosno Saveza komunista (nakon 1952. g.). Nakon Rata u Kotaru je u partijskoj organizaciji bilo 379 Srba i svega 191 Hrvat.[31] Organizacija KPH/SKH od 1952. slijedila je teritorijalni ustroj područja. Kotarski komitet KP dijelio se na općinske komitete (Požega vanjska, Pleternica, Ruševo, Čaglin, Bektež, Kutjevo, Kaptol, Jakšić, Velika, Perenci, Orljavac, Striježevica i Brestovac) i Gradski komitet KPH u Slav. Požegi.[32] Uvođenjem komunalnog sustava i smanjenjem broja općina, smanjuje se i broj općinskih komiteta, kojih je, osim u Požegi, još pet (Pleternica, Čaglin, Kutjevo, Velika, Orljavac, a do 1957. i u Brestovcu).[33] Stvaranjem Općine 1962. nastaje i Općinski komitet SKH Slav. Požega.

U Saveznoj skupštini na izborima 11. studenog 1945. Požegu ili Požeštinu (izborni kotar Slavonski Brod) zastupali su Pero Baričević, gostioničar, član Kotarskog odbora Narodne fronte, Antun Babić iz Gradišta i Ilija Rikanović, namještenik Predsjedništva Vlade Hrvatske. U Ustavotvorni su Sabor NR Hrvatske 10. studenog 1946. iz požeškog kraja (kotar Slavonska Požega, okrug Slavonski Brod) izabrani Zvonko Brkić, Pero Car (koji je samo ratnim putem vezan za Slavoniju; 1985. do 1986. bio je i predsjednik Predsjedništva SR Hrvatske) i Ivan Vrgoč.[34] Vrgočeva karijera ipak nije tako dugo trajala. Bivši dužnosnik HSS-a oko sebe je okupljao stanovnike Grabarja, Sesveta, Zarilaca i Gradca, pa je kritiziran i postupno onemogućen u bilo kakvom javnom radu.[35] U Slavoniji je općenito bilo najviše onih koji su, pod optužbom da su bili suradnici neprijatelja, isključeni s biračkih popisa. U okrugu Brod riječ je bila o čak 12% birača.[36]

Za nadolazeće lokalne izbore 1947. valjalo je pripaziti da se u narodne odbore "*ne bi uvukli saboteri i razni ološi, koji bi kočili naš rad, a koje trebamo javno raskrinkavati*". Za izbore je trebalo agitirati, nastojati uključiti žene u agitaciju, "isticati važnost izbora u zidnim novinama slavolucima" i parolama.[37] "*U selima gdje bi zapeli izbori tj. gdje odziv birača ne bi bio 100% već do podne, odmah iza ručka oko 13 sati organizirati povorku sa zastavama, muzikom i pjesmom kroz selo, a aktivne agitatore da idu u svaku kuću koja nije izašla na glasanje da se i posljednji birač dovede na biralište*".[38] U skladu s tim izdvojeni su kandidati "koji su se kod naroda deklarisali kao narodni neprijatelji".[39] Unatoč znanom neprijateljstvu, nije se moglo sve baš posve isključiti iz života. Iako je u "trgovačkom aparatu" bilo "svakavih elemenata" zbog "nedovoljnog raspolaganja sa kadrovima" nikoga se nije moglo smijeniti.[40] Komunisti su općenito trebali posebno motriti "*tko će ući u narodne odbore, da ne unidju razni saboteri i štetočini, koji bi*

30) Isto, 170.
31) Višnjić, 115.
32) Isto, 271-272.
33) Isto, 273.
34) Spehnjak, 278-283.
35) DASB-OP, Spisi 1948., Zapisnik sa sastanka kotarskog komiteta KPH Slav. Požega, 19.12.1947.
36) Spehnjak, 131. Usporedbe radi, u Zadru je isključeno svega 1% stanovništva.
37) Isto, referat Tome Šćulca.
38) DASB-OP, Spisi 1948., Kotarski komitet KPH Sl. Požega, Plan Agitacije i propagande za izbore Mjesnih NO-a osječke oblasti.
39) I DASB-OP, Mjesni komitet KP, Pojedinačni spisi iz godina 1945.-1948., 2. 4. 1947. izlaganje Zvonka Relića.
40) Isto, Zapisnik II Partijske konferencije grada Slav. Požega, 31. 10. 1948.

kočili privredni i kulturni razvitak našega naroda", pročitala je članovima Mjesnog komiteta 2. travnja 1947. Kaća Marković.[41]

Na idućim saveznim izborima 1950. u Beograd su, kao kandidati iz Oblasti Osijek iz požeškog područja u Savezno vijeće otišli isti kandidati. Novi je bio samo Leon Geršković[42], zastupnik u Vijeću naroda. Po službenim je podacima od izašlih na izbore u kotaru Slavonska Požega II, u usporedbi s ostalim područjima najmanje bilo onih koji su glasovali za kandidate Narodne fronte.[43] Za Sabor su se 1950. iz Požege natjecali ponovo Zvonko Brkić, ali uz Josipa Đerfija, generala Daku Puača i Stanka Radovanovića – Udarnika. Osječka oblast, u kojoj je Požega tada bila, ponovo je zabilježila najmanji broj izašlih na izbore u cijeloj Republici. Brkić (koji je požeški kandidat bio dvadeset godina, sve do 1967.), Car, Rikanović, Puač, Radovanović do svoje su se smrti neprestano i "uspješno kandidirali" i obnašali visoke dužnosti u vojsci ili visokoj državnoj (republičkoj) politici.[44]

Koncem 1948. godine Drugoj partijskoj konferenciji za Požegu o opasnosti od Informbiroovaca govorio je Stanko Radovanović Udarnik (inače kandidat za člana CK KPH 1948.) tražeći s njima oštar obračun.[45] Danas znamo da je broj onih koji su ostali vjerni SSSR-u bio velik. Činjenica da je Jugoslavija, do toga trenutka najodaniji i Moskvi najsličniji saveznik istjerana iz Informacijskog biroa komunističkih partija, ne pristajući se pokoriti Staljinu, imala je ogromnu važnost za dalji tijek zbivanja u zemlji, ali i Europi.[46] Svejedno je jedan politički sekretar Kotarskog komiteta KPH u Požegi (Josip Salopek) pristao uz zagovornike Rezolucije Informacijskog biroa.[47] Salopek je, izgleda, i sam kalkulirao jer je bojnika (majora) Damjanovića, tada komesara artiljerijske brigade u Požegi prijavio zbog kritiziranja maršala Tita.[48] Salopek je prijavio Damjanovića jer je ispričao da se prilikom desanta na Drvar uplašeni Tito tek pod pritiskom Sretena Žujovića Crnog obratio borcima. Kada se "otkrio anti partijski rad" ministra Žujovića, Salopek je odlučio prijaviti majora Damjanovića.

Članstvo u Partiji i obveze ponašanja koje su iz toga trebale slijediti, formalno barem, smatrale su se nečim svetim, uzvišenim. Ukoliko se može vjerovati izjavi ministra Rade Žigića sa saslušanja u Zagrebu 1950., pronevjere su se događale već vrlo rano. Supruga sekretara komiteta grada Požege pripremila je tombolu, ali tako da je "prevarom dobila dva zgoditka". Odlučeno je i da se započne s prikupljanjem novca za spomenik žrtava fašizma. *"Sakupljeno je 680.000 dinara i partijska organizacija je taj novac potrošila, a da se ne znaju računi. Nitko nije pozvan na odgovornost, u narodu zbog toga vlada*

41) DASB-OP, Mjesni komitet KP, Pojedinačni spisi iz godina 1945.-1948., 2. 4. 1947.

42) Leon Geršković bio je predsjednik Organizacijsko-političkog vijeća Sabora SRH, visoki dužnosnik Savezne skupštine, savjetnik na dvoru etiopskog cara Haile Selasija, osnivač Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu itd. Požeški leksikon.

43) Spehnjak, 150.

44) Na izborima 1958. za savezni parlament Zvonko Brkić, tada organizacijski sekretar CK SKH dobio je 98.1% glasova, a Đuro Stanković-Janko 97.2%.

"Među tisućama birača Slavonske Požege na nedjeljnim izborima glasali su devedesetogodišnii supruzi Mijo i Marija Babić. Oni su sami došli na biralište, vedro raspoloženi. Marija je stara 93 godine, a Mijo 90 godina. Požeški list, 27. ožujka 1958.

45) Isto. U mjesni komitet Slav. Požega tada su izabrani Tomo Šćulac, Boris Živec, Nevenka Kulić, Mileva Ivanović, Zvonko Relić, Slavko Grabusin, Ilija Počuča, Vladimir Kraker, Ivan Kujundžić.

46) Jakovina, 243-253.

47) Požeški leksikon, 272.

48) Višnjić, 270.

veliko nezadovoljstvo. Ima sekretara jedinica u Slavoniji koji su počinili višestruka ubistva. Jedan je ubio 14 ljudi, a za drugog se govori da je pekao ljude. To mi je pričao org. Sekretar GK Požega. ."[49]

Napetosti u međunacionalnim odnosima još su dugo vremena poslije rata obilježavale odnose u Požegi i Požeštini. Jasno je da se preko noći nije moglo izbrisati činjenicu da su susjedna sela, ako su u njima živjeli različiti narodi, za dugih ratnih godina jedan drugom prijetili. Sela koja su bila spaljena, u općoj bijedi koja je vladala po oslobođenju, nisu se mogla obnavljati ritmom kojeg su to tamošnji stanovnici, pobjednici u ratu, očekivali. Mirnodopsko se vrijeme uvijek razlikuje od ratnoga i velike nade često se sporo ispunjavaju ili pretvaraju u razočarenja. Zato se na sjednici Izvršnog komiteta KPH održanoj 4. srpnja 1947. u Zagrebu, tijekom rasprave o pojavama šovinizma u različitim dijelovima Republike, mogao istaknuti slučaj sela Sulkovci nedaleko Požege, gdje je član Partije tražio da se partijska "ćelija podijeli u dvije – na Srbe i Hrvate"![50] Požežani su bili nešto optimističniji. Kotarski komitet KPH 19. prosinca 1945. jasno je napisao da se *"na području našeg kotara nije mogla zapaziti neka nacionalna mržnja, bilo s koje strane. (. .) Kod srpskog naroda ne zapaža se šovinistička mržnja ni podvojenost od narodne vlasti. ."*.[51] Rasprava je ipak pokazala da *"u nekim mjestima nije bilo bratstva i jedinstva uslijed nepravilnog rada UDB-e. Akcije koje su vršene, jednim djelom vršene su silom. Danas se to stanje sredilo i teče normalno"*. U isto vrijeme dok su Hrvati bili nezadovoljni vlastitim položajem, pravoslavni su svećenici (*"na području kotara imamo tri pravoslavna popa"*) smatrali da *"nema slobode, da Srbi nemaju onu slobodu koju su nekad imali"*. Tako su govorili svećenici u Gradištu, Treštanovcima i Milivojevcima.[52] Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta" od 1946. do 1949. pododbore je osnovalo u 12 sela. Predsjednik udruge u Požegi je Mihajlo Barbulović, djelatnik Muzeja, smijenjen 1948. zbog šovinizma.[53] Obrazlažući prilike u kojima djeluje u Požegi, Barbulović je napisao: *"Moram iskreno priznati da sam stvar sa organizacijom pododbora držao mnogo jednostavnijom. . Pa to je strašno kako je ovaj naš narod ovde još uvek pod utiskom ustaške strahovlade! Hrvati seljaci služe se u svatovima sa hrvatskom zastavom, što je u redu – ali naši Srbi ni za živu glavu ne bi uzeli u ruke srpsku zastavu – pa čak ni jugoslavensku. Oni jednostavno ne vjeruju! Prema "Prosvjeti" pa i prema "Srpskoj riječi" su toliko nepovjerljivi i hladni da je to upravo strašno. Svakom prilikom im govorim: nikada više onoga što je bilo! No oni to – ne znam pod čijim uplivom – neće da shvate i prihvate. Oni čvrsto vjeruju da ih frankovci*

49) Isto, 331. Neki od slučajeva izbacivanja iz članstva KPH po svojoj su naivnosti i stila na koji su napisani, tragikomični. Tridesetog rujna 1948. iz KPJ isključen je Mlađenović Nikola. Posebno ga je teretila izjava Pere Jocimovića: "Za vreme NOB Lazo je izbjegavao suradnju sa partizanima. Kada je trebalo ići u partizane isti je pobjegao u okolicu grada i živio slobodno. To je bilo 1943 do početka 1944. Mrzio je partizane. On i njegov starac izdali su jednoga partizana 1943 god koji se sakrio u štagalj Lazinog starca a Lazo i Starac ga istjeraju napolje tako da su ga Njemci uhvatili i ubili. Lazo nije uopće bio u Patizanima u pozadini nije isto ništa radio nego je stalno bježao. Koncem 1944 god kada se vratio iz Brodskog kraja ušao je u opšt. N. Odbor i ostao sve do oslobođenja. Išao je u Brod liječiti oči iako ga nisu bolile." DASB-OP, Spisi 1948., Kotarski komitet KPH Sl. Požega, 30.9.1945.

Godine 1949. partijski je kažnjeno 114 članova Kotarskog komiteta Slav. Požega, a 41. član Gradskog komiteta. Iduće, 1950. godine, kažnjeno je 106., odnosno 35 partijaša, a 1951. 13., odnosno 97 ljudi. Najveći broj kažnjenih bili su seljaci. Za 1952. ne postoje podaci o kažnjenima. Jandrić, rukopis.

50) Jakovina, 419.

51) DASB-OP, Spisi 1948., Zapisnik sa sastanka kotarskog komiteta KPH Slav. Požega, 19.12.1947.

52) Isto.

53) Višnjić, 206.

motre i da će strahovito nastradati onog časa kad se frankovci bilo kakvim putem i načinom dočepaju vlasti. .".[54] Barbulovićev "grijeh" očito nije bio tako ozbiljan, jer je i dalje radio u Muzeju, a 1953. sudjeluje u razgovorima o pokretanju "Požeškog lista".[55] Rad SKD Prosvjeta nije bio posebno uspješan ni drugdje. Nešto kasnije, 1959. godine, učitelj iz Sloboštine, ustaničkog sela u zapadnom dijelu Požeškog kotara, napisao središnjici SKD u Zagrebu da pododbor "Prosvjete" ne postoji već godinama, a glasilo, koje je do tada slano na školu, više ne treba dolaziti. "*Mogućnost ne postoji da se rad oživi, jer mladeži u selu uopće nema, a ostalih ljudi što ima, nemaju za to interesa.*"[56] Pokušaja obnove rada svih pododbora bilo je 1971. godine.[57] Konačno je, baš kao i u ostalom dijelu Republike, vrijeme donekle zatomilo strahove i nepovjerenje, a na površinu su povremeno izbijali tek izgredi.

Jedan od drastičnijih, ali očito tipičnih slučajeva napetih međunacionalnih odnosa sačuvan je u fondu Kotarskog komiteta KPH u Požegi. Kaloper Milenko iz Poljanske, tada nastanjen u Velikoj, član je KPH bio od 1949., ali sa "slabom teoretskom naobrazbom", i bez pohađanja "nikakovih kurseva koji bi mu doprinijeli njegovoj spremi". "*Odnos prema rezoluciji informbiora imade oštar i osudjuje neprijateljsku kampanju zemalja koje vode protiv naše Partije*". Ipak je bio sudionik teškog izgreda koji ga je na 10 mjeseci odveo u zatvor i zbog kojega je izbačen iz Partije. Kaloper se kasnije žalio Centralnom komitetu u Zagreb zbog isključenja. Požeški Kotarski komitet odgovorio je da: " ... *je Kaloper Milenko krnjio lik člana SK, te da je provodio neku šovinističku mržnju medju narodom. Ovakovim svojim ispadom Kaloper Milenko i Višnjić Savo načinili su nam politički problem u svim tim selima. . Razni neprijateljski elementi počeli su koristiti te ispade Kalopera i Višnjića i govoriti po selima kako su Srbi sada opet zauzeli vlast u svoje ruke i da progone Hrvate, jer je Višnjić i Kaloper Srbin a to se desilo u Hrvatskim selima.*" Kaloper i Višnjić 13. travnja 1952. oko 19 su sati došli "*biciklima u selo Mihaljevce u gostionu, te su sjeli za stol da nešto popiju. Nakon izvjesnog vremena Višnjić Vaso izašao je iz gostione pred istu da pleše jer je tu bila igranka, medjutim u to vrijeme svirci su prestali svirati a okrivljeni Višnjić Vaso tražio je od sviraca da nastave dalje sa sviranjem, no oni nisu htjeli i tako je došlo do prepirke, no svirci su se ipak povukli... Kada svirci nisu htjeli dalje svirati okrivljenog Višnjić Vasu je to rasrdilo te je opsovao mater ustašku Adjić Slavku ml. iz Mihaljevaca te ga zatim odmah udario sa nekih tvrdim predmetom po glavi, a na to je izašao okrivljeni Kaloper Milenko iz gostione i počeo zajedno da tuče sa Višnjićem... Odmah zatim naišao je Grujić Milan iz Golobrdaca koji je imao na glavi kapu kroja "Gestapovskog" te su okrivljeni natrčali na dotičnog i tukli ga šakama i pištoljima po glavi i tijelu... Zatim je naišao Smojvir Dušan iz Mihaljevaca na koga je Višnjić uperio pištolj i udario ga zatim sa pištoljem po glavi te mu razbio glavu, psujući mu mater banditsku.*" Isto se nastavilo i kasnije kroz Trenkovo, gdje je alkoholizirani dvojac želio ući na zabavu u Vatrogasni dom. "*...tako da je Kaloper Milenko udario po glavi Zelić Antuna sa pumpom od bicikla te mu je razbio glavu... Zelić je po tome odmah pobjegao kući. (...) Nadalje je okr. Višnjić Vaso udario sa pištoljem Zelić Matu po glavi, a okrivljeni Kaloper tukao je Zelić Matu iza ledja sa pumpom, te dotičnom zadali laku tjelesnu*

54) Isto, 206-207.
55) Požeški list, 19. prosinca 1968.
56) Višnjić, 242.
57) Požeški list, 20. srpnja 1972.

povredu." Na izlasku iz Trenkova susreli su Zidarić Stjepana iz Golobrdaca "*te dotičnog zaustavili, opsovali mu mater ustašku i zatim okrivljeni Kaloper Milenko ošamario ie Zidarić Stjepana. Po tome je jedan okrivljeni uhvatio Zidarić Stjepana za kose a drugi ga je tukao sa pištoljem po glavi...*". Zidarić je uz sve ostao bez bicikla, jer su mu "sa nožem na istom izrezali gume, te prekinili guvernal".[58]

Gospodarsko je napredovanje općine bio razmjerno sporo. U skladu s vladajućom ideologijom izgradnje najviše se ulagalo u različite industrijske grane, primjerice Ljevaonicu željeza. Nacionalizirana je 1946. godine, a prvi radnički savjet osnovan je 29. kolovoza 1950. Tek postupno je i asortiman tvornice, slijedom povećane potrebe za robom široke potrošnje u cijeloj zemlji, orijentiran na proizvodnju štednjaka i peći (od 1955. godine), a nešto kasnije i masovne proizvodnje radijatora.[59] U ožujku 1954. Ljevaonica je dobila lokalne telefone. Nova centrala s dvadeset brojeva omogućila je da se "uštedi na vremenu i izbjegne nepotrebno kretanje po pogonima i odjeljenjima poduzeća u slučaju potrebe međusobnog sporazumijevanja".[60] Do kraja 1967. građani su imali 400 telefonskih priključaka, kada je broj priključaka povećan za novih 200.[61] Električna se mreža bolje povezala s elektroenergetskim sustavom Republike od 1957. godine, kada se elektrana u Kuzmici, dotada zapravo osnovni izvor električne energije za Požegu, pretvorila u pomoćni izvor.[62] Asfaltna je cesta Požegu povezala s Novom Gradiškom, pa onda i dalje sa Zagrebom 1962., a tek 1966. prošla je kroz Eminovce, prvim selom na istočnom izlazu iz grada prema Našicama i Osijeku. Do Velike su autobusi prometovali tek dva puta tjedno, a jedini vlak u poslijepodnevnim satima odlazio je iz Požege prije završetka radnog vremena.[63]

Društveni i politički život grada pedesetih i šezdesetih godina, kao, konačno i u kasnijim razdobljima, vodilo je nekoliko političara koji su se izmjenjivali na vodećim dužnostima.[64] Tako je u jedva dvije godine ista osoba mogla biti na čelu Socijalističkog saveza, biti direktor Ljevaonice, predsjednik SUBNOR-a ili, nešto ranije, predsjednik SK. S obzirom na zatvorenost struktura, malu sredinu i izolaciju, sve je pogodovalo osjećaju učmalosti u gradu. Lokalne novine više su nalikovale biltenu, prenosili su se dugački izvještaji vrlo čestih sastanaka kojima su prisustvovali političari iz Republike, ali u kojima je vrlo malo riječi bilo o konkretnim pitanjima. Više se pazilo na ideologiju, a prave su se odluke donosile u uskim krugovima.

Katastrofa koja je Požegu dovela do naslovnica svih državnih glasila dogodila se za Novu godinu 1966.g. Od trovanja metilnim alkoholom, koji je greškom belišćanskih proizvođača došao u Požegu umjesto etilena, umrlo je 11 stanovnika Požeštine, a puno više ih se otrovalo. Alkohol se koristio za kućnu proizvodnju likera ili se konzumirao (špira). Bačva je isporučena u ljekarnu oko 11 sati ujutro, gužva je pred praznik bila velika. Dežurni ljekarnik nije obavio potrebne provjere. Bilo je to najveće trovanje metilenom u povijesti Federacije. Spektakularno suđenje organizirano je u današnjoj

58) DASB-OP, Kotarski komitet KPH Sl. Požega, Odluke Isključenih članova KPJ u koji nemaju dokumenata za 1952. godinu.

59) Del Vechio, 41. Tvornicu je 1921. godine osnovao Dragutin Fleissig.

60) Požeški list, 25. ožujka 1972.

61) Požeški list, 26. listopad 1967.

62) Slavonac, prilog "Požeškog lista", god 1, broj 6, 10. lipnja 1991. (Miroslav Badanjak).

63) Požeški list, 20. srpnja 1967.

64) Riječ je primjerice o Josipu Đerfiju, Đuru Stankoviću-Janku, Andriji Mikiću, Ivanu Špalju, Mati Novačiću, Peri Lukiću, Slavku Grabusinu, Zvonku Reliću, Zvonku Jurecu, Bori Zimi i nekim drugima.

zgradi Gradskog poglavarstva, pod predsjedanjem Branislava Horvata.[65] Nekako u isto vrijeme, u proljeće 1966., dogodila se najveća javna politička afera u gradu do toga vremena. Predsjednik Skupštine općine od 1963. Mato Novačić optužen je za "nepravilnosti u radu" i stjecanje koristi preprodajom društvenog stana. Optužbe su odbačene, a Novačića je tada iznimno snažno podupro i Zvonko Brkić.[66] Novačić tada nije ponovo izabran predsjednik Općine 1967. godine. Na staru je dužnost vraćen ipak 1969. Kada je 1967. objavljena Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, jednodušno su je, formalno barem, osudile sve društvene organizacije, čak i sindikalne podružnice poduzeća. Ako je suditi po nešto kasnijim zbivanjima početkom sedamdesetih, osuda je doista morala biti dirigirana.

Spomenik pobjedi narodu Slavonije u revoluciji Vojina Bakića u Kamenskoj, koji se počeo graditi 1967. po projektu dr. Seissela, 9. studenog 1968. otvorio je maršal Josip Broz Tito. Istoga je dana otkriven i Murtićev mozaik posvećen Šušnjarskoj bitki. Bio je to jedini Brozov posjet Požegi, iako mu je još 1956., nakon što je godinu dana ranije odlučeno da se 12. rujna proslavlja kao Dan Grada, tadašnji predsjednik NO općine Slav. Požega Andrija Mikić dodijelio povelju počasnog građanina i poseban poklon, tokareni drveni luster, izrađen u zadruzi "Lipa".[67]

Već 21. srpnja 1945. Okružni komitet KPH Nova Gradiška Mjesnom je komitetu KPH u Požegi savjetovao na koji se način ima proslaviti "praznik narodnog ustanka Srba i Hrvata u Hrvatskoj", 27. srpnja. Dan uoči praznika, "između 7 i 9 sati poslije podne" trebalo je "*organizovati mimohod vojske i naroda sa bakljadama kroz grad, do mjesta gdje će se održati govor. U povorci treba da učestvuje i muzika u koliko postoji u dotičnom gradu*". Po brdima je trebalo zapaliti krijesove, a dan kasnije organizirati pučku zabavu.[68] Crkvene "slave" u Poljani i Lonji trebalo je "iskoristiti u narodni zbor". Slijedile su se i ostale upute NF Hrvatske. Pjevati je trebalo partizanske pjesme, prikazati partizanski život. Od 1947., kada je štafeta mladosti, poseban oblik obožavanja maršala Tita došla u Požegu, postala je (ili nametana) kao jedan od središnjih društvenih događaja. Lokalne, školske i radničke štafete skupljale su se na središnjem gradskom Trgu, koji je, slijedeći mijene dvadesetog stoljeća prestao biti Trg Franje Josipa, pa Woodrowa Wilsona, Aleksandra Karađorđevića, Ante Pavelića i postao Josipa Broza Tita, kako će se zvati najduže u 20. stoljeću. Kužni pil na Trgu u noći 22. na 23. prosinca 1950. godine dijelom je uništen, na opće "zgražavanje" stanovništva. Nekoliko mladića, bivših boraca NOB-a, navodno zbog toga što na spomeniku nije pisalo da predstavlja ikakvu vrijednost, a i zato jer su na taj način željeli "izraziti svoje neraspoloženje prema onima koji vjeruju, jer je tih dana kršćanski svijet slavio Božić" odlomili su glave sv. Sebastijana i sv. Trojstva, posve srušili kip sv. Roka. Odlomljeno su skupile seljanke koje su došle na obližnju gradsku tržnicu. Sud je prema izgrednicima bio milostiv, a restauracija, unatoč zaključku Izvršnog odbora NO-a ipak nije mogla biti financirana iz općinskog budžeta.[69] Nekoliko mjeseci kasnije, pred proslavu 1. svibnja 1951., slučajno je, od plamena jednog od

65) Požeški list, 13. siječnja, 28. travnja, 12. svibnja, 26. svibnja 1966.

66) Požeški list, 14. i 21. travnja 1966.

67) Požeški list (prigodno izdanje), 10. rujna 1977. Sin Andrije Mikića, Mato, osamdesetih je godina bio gradonačelnik Zagreba.

68) DASB-OP, Mjesni komitet KP, Pojedinačni spisi iz godina 1945.-1948., Okružni Komitet KPH Nova Gradiška, 21.VII.1945.

69) Slavonac, prilog "Požeškog lista", god. 1, broj 6, 10. lipnja 1991. (Ivan Srša).

krijesova, stradao drugi gradski simbol, Thallerova koliba. Vatru su zapalili pitomci đačkog doma koji je tada bio u današnjoj zgradi Biskupskog dvora.

U gradu je početkom pedesetih bilo 16 gostionica i "barem desetak privatnih-ilegalnih" točionica.[70] Robna kuća "Na-ma" otvorena je 1961. godine.[71] Polovicom pedesetih godina samo su dva prodajna mjesta držala dnevni i tjedni tisak, desetak godina kasnije bilo ih je sedam. Od 1966. godine mogu se kupiti i u kiosku na središnjem Trgu. U selima su novine prodavali u poštanskim uredima ili su ih prodavali sami poštari.[72] Za one koji se nisu mogli kupati u kućama, Dom narodnog zdravlja bio je otvoren za građanstvo svake subote od 14 do 19 sati. Samo se zamisliti može kakvi su se sve ljudi kretali ulicama grada, napose onda kada je trebalo nešto prodati na tržnici. Glavni odbor Crvenog križa pokrenuo je akciju prosvjećivanja seoskog stanovništva.

Kulturni se život odvijao između kina i kazališta. Požega je bila jedno od malobrojnih mjesta uopće koje je s tadašnjih desetak tisuća stanovnika imala profesionalnu kazališnu trupu.[73] Spajanjem kazališne skupine Narodne fronte i Sindikalnog vijeća, Rudolf i Branka Šignjar započeli su s uvježbavanjem kraćih komada isprva o partizanskom životu kao amaterska trupa. Od 1948. i smotre u Osijeku, Gradsko kazalište Požega započinje s profesionalnim radom uz potporu lokalnih vlasti (28. ožujka 1948.).[74] Glumci su sami izgradili pozornicu, a godišnje su prosječno uvježbali osam premijera, a uz gostovanja predstave je od 1950. godine gledalo tisuće posjetitelja. Nakon osam godina rada, 1956. godine, kazalište se ugasilo. Sličnu sudbinu doživjela su i druga brojna kazališta u Hrvatskoj. Još neko je vrijeme ovu tradiciju nastavljalo Amatersko kazalište Slav. Požege. U tri su gradska kina šezdesetih godina prikazivani uglavnom američki i engleski filmovi. Čak je i doček Nove 1968., kao, konačno i ranijih godina, organiziran u kinu![75] Veći su problem bila mjesta za "omladinske plesove". Požega je tada imala nekoliko "učeničkih i omladinskih vokalno instrumentalnih sastava": Crnih 6, Glečeri, The Four Friends, ali oni su teško mogli nastupati u sportskoj dvorani Gimnazije, Ekonomske škole ili Partizana. Maturanti tri gradske srednje škole 1967. su godine u anonimnoj anketi napisali da najviše cijene maršala Tita, a potom J.F. Kennedyja, Nikolu Teslu, Marksa i Lenjina, pa Slavena Zambatu i The Beatlese. Duboko religioznih je, od 218 anketiranih, bilo 30, 42 bili su nestalni vjernici, a 67 uvjereni ateisti. Čak 198 bezuvjetno su simpatizirala i ostale narode.[76] Bez obzira kako je sastavljena i koliko je bila reprezentativna, anketa donekle pokazuje raspoloženje mladih, stupanj ideologijzacije, pa i prodiranje zapadnih vrijednosti. Matica hrvatska obnovila je rad 1961. godine. Oko tridesetak uglednih članova organizirali su književne večeri i likovna gostovanja. Pokrenut je "Požeški zbornik".[77] Od 1969. godine održava se Muzički festival "Slavonija". Bio je to prvi pravi festival u cijeloj Slavoniji uopće, jedno od najprepoznatljivijih simbola Požege. Festival se ugasio 1983. godine.

70) Požeški list, 18. ožujka 1953.
71) Požeški list, 20. travnja, 18. svibnja 1961.
72) Požeški list, 23. lipnja 1966.
73) Požeško kazalište 1948-1953., Požega. (brošura). Godine 1953. Požega ima 10.052 stanovnika.
74) Slavonac, prilog "Požeškog lista", god. 3, broj 5, 10. srpnja 1993. (Petar Kuvač).
75) Požeški list, 30. prosinca 1967.
76) Požeški list, 30. ožujka, 6., 20. i 27 1967. (Nikola Dugadžija).
77) Slavonac, prilog "Požeškog lista", god. 1, broj 5, 23. svibnja 1991. (Ivan Jakovina).

Hrvatsko proljeće: Nacionalisti-Matovci[78], komunisti-rodoljubi, kontrarevolucionari ili samo rodoljubi?

Mato Novačić, koji je i ranije obnašao visoke općinske dužnosti, ponovo je postao predsjednik Općinske skupštine Slavonska Požega 1969. godine. Uz Tomislava Babića, tajnika, prema kasnijim se optužbama ponašao kao lider. Umjesto u Komitet, svi su po savjete odlazili u Općinu, počelo se dijeliti na "naše" i "njihove". Govoreći o Novačiću nakon smjene, Zvonko Brkić napomenuo je kako se on doista šezdesetih borio protiv učmalosti i konzervativizma i vlasti "zaostalog klana" koji je vladao Požegom. Sve je to uzrokovalo nezadovoljstvo većine građana.[79] Koristeći takvo stanje, ogromnu energiju, dobre veze u Zagrebu, gdje ga neki zovu "vođom Slavonije", uspio je postati jedini gospodar svega što se događa u gradu, s izuzetkom SUBNOR-a.[80] Skuština općine, osim u tri slučaja, uvijek je radila u zajedničkim sjednicama, tako da je Novačić mogao nametnuti vlastiti stil i ton radu, "logiku sile".[81] Po istom je modelu Novačić vršio utjecaj na sredstva informiranja, u kojem se "višekratno i sistematično iz broja u broj pojavljuje ime Mate Novačića, a vrlo često i uz fotografiju, što je kasnije ocijenjeno kao dio politike liderstva".[82] Analiza naslovnica i fotografija lista iz 1971. i 1972. pokazala je da nije bilo baš nikakvog odstupanja od pojavljivanja novog rukovodstva 1972. i onoga iz 1971. Primjerice, fotografije Mate Novačića tijekom 1971. objavljene su 13 puta u 11 brojeva lista, a njegovog nasljednika, Marijana Strbašića, od travnja do kraja 1972. god. 11 puta.

Kao i u ostalim dijelovima Hrvatske, u nastojanju da se struktura članova Saveza komunista, napose u nacionalnom pogledu "izbalansira" i u Požegi je došlo do "prijema sa crvenim karanfilima", masovnog ulaska mladih u SKH, koji je, kasnije je govoreno, "omogućio prodor u Partiju ideja koje su nespojive s ideologijom komunističkog pokreta". Tako se, u analizi Komisije za ocjenu političkog stanja i utvrđivanja odgovornosti pojedinaca za rad prije 21. sjednice Predsjedništva SKJ (Karađorđevo), ponašanja Mate Novačića i stanja u općini, zaključuje da OK SKH Slav. Požega nije analizirala zašto se iz članstva početkom sedamdesetih povlači veliki broj boraca i starijih članova. "*Poluslužbeno se daju ocjene da SK napuštaju "konzervativni" i "solunaški" orijentirani članovi i unitaristi koji ne priznaju nacionalnu ravnopravnost i nacionalno buđenje hrvatskog naroda.*"[83] Osnovna ideologija SK postaje "nacionalizam i ideologija masovnog pokreta". Novačić se okružio skupinom istomišljenika, a dio službenika špijunirao je ostale.[84] Smijenio je vodstvo Stanice javne sigurnosti i doveo Luku Dedića kao svoga pouzdanika. Slično je stanje u Medicinskom centru, sindikatu, omladini. U Požegu su često dolazili predstavnici "osuđenog dijela republičkog rukovodstva", kako su poslije Karađorđeva nazivali vodeće hrvatske državne i partijske političare. Vrlo bliskim kontaktima s vodstvima Slavonske Orahovice (gdje je predsjednik

78) Matovci ili Matini regruti bio je pogrdni naziv za vijećnike i političare koji su bili suglasni (ili poslušni) Mati Novačiću, predsjedniku Skupštine općine Slav. Požega.

79) Požeški list, 31. prosinca 1971.

80) Isto. "Neumoran je i vrlo vrijedan, da je bio manje vrijedan bila bi šteta manja. Obilazi sve kirvaje, sve vatrogasne zabave, slavi sve rođendane i imendane i vrbuje, lomi ili kupuje pristaše". (Iz govora Zvonka Brkića).

81) Požeški list, 20. srpnja 1972.

82) Isto.

83) Požeški list, 20. srpnja 1972.

84) U partijskim se izvješćima navode: Borislav Zima, predsjednik OK SKH Slav. Požega, Ilija Papac, sekretar OK SKH, Valentin Gilanj, Josip Hurtiš, Đuro Šulc, Zvonko Relić, Josip Ređo.

općine Stipe Mesić), Đakova, Vinkovaca, Broda, Našica, Drniša, Novačić je, smatralo se, imao "zaduženje da djeluje na širem području Slavonije i Hrvatske". Mato Novačić se našao i na lažnom popisu tzv. Komitetu pedesetorice, tobožnjoj listi buduće vlade samostalne Hrvatske. Dokument je vjerojatno stvorila UDB-a, procjenjujući kolika je čija odgovornost za kontrarevoluciju.[85] Iako lista očito nema pravu povijesnu relevantnost, zanimljivo je da je Predsjednik SO Slavonska Požega na desetom mjestu, ispred Janka Bobetka, Bože Novaka, a odmah iza onih koji su svakako na takvoj listi morali biti. Kasnije je često isticano da je umjesto Novačića nakon gušenja Hrvatskog proljeća u zatvor otišao predsjednik susjedne Općine Orahovica, požeški đak i budući predsjednik SFRJ i RH, Stjepan Mesić.

Sedamdesete su godine pulsirale određenom živosti. Ponovo se, ali ozbiljnije, govorilo o potrebi izgradnje hotela i izgradnji akumulacijskog jezera u Kamenskoj, čime bi se za dugi niz godina riješilo pitanje opskrbom vode Zapadne Slavonije. U Požegi je o idejno-političkom karakteru promjena Ustava i političkog sustava početkom ožujka 1971. govorio Miko Tripalo, a pratili su ga neki od najviših republičkih političara. U Pleternici je 16. svibnja govorio Pero Pirker. Na Muzičkom festivalu "Slavonija 71" bili su Tripalo, Dragutin Haramija, predsjednik Izvršnog vijeća Sabora. Na proslavi Dana Republike, ali i 50. obljetnice "Zvečeva", prehrambene industrije, bili su Makso Baće, potpredsjednik Sabora, Marko Koprtla, član IK CK SKH, osoba s kojom su dužnosnici požeškog SK najčešće kontaktirali.[86] Veliki, pretposljednji javni govor prije Karađorđeva, Miko je Tripalo održao u Požegi 28. studenog 1971. godine. Osnivani su odbori Matice hrvatske, a drugačiji pristup nacionalnom, očito je naišao na odličan odjek. Na jednom od sastanaka *"Predsjednik Općinske skupštine posebnu je pažnju u svom izlaganju posvetio nacionalnom pitanju, odnosno pojedinim pokušajima da se nacionalno ispoljavanje Hrvata ponekad pokušava okarakterizirati šovinističkim ili još gore ustaškim postupcima."*[87] Kasnije je postalo jasno da su mladi "jedni druge nazivali ustašama, odnosno četnicima".[88] U "Požeškom listu" tih su mjeseci objavljivani su i razgovori s katoličkim svećenicima i fotografije opatica.

Na 3. sjednici Općinskog vijeća i Vijeća radnih zajednica Općinske skupštine Slavonska Požega održane 31. ožujka 1971. u Vijećnici OS Slavonska Požega kojom je predsjedao Mato Novačić raspravljalo se o stanju u policiji. *"U dogadjajima u Stanici javne sigurnosti pisala su se pisma, koja su se nadovezivala na već prije pisana pisma u kojima se željelo reći da je nakon smjenjivanja dosadašnjeg načelnika Stanice došlo do uvodjenja "ustaške vlasti" i da su Srbi ugroženi. Jedan od potpisnika tvrdio je čak i to da je cijela ova komuna zaražena šovinizmom. Na kraju svih rasprava utvrdilo se da navodi nisu bili istiniti i da nisu proistekli iz sredine u kojoj je o tome raspravljano već da su u sredinu ubačeni izvana. Zbog svega što se dešavalo morao je intervenirati i Republički sekretar za unutrašnje poslove Mato Krpan koji je morao decidirano iznijeti, tko neće da se uklopi u nova kretanja neka traži premještaj ili ide u penziju ako za to ima uslova. Bilo je i takvih koji su odbili da budu članovi SK navodno zato što se ne slažu sa stavom CK SKH." Jagodić Nemanja,* (također vijećnik SO, op.a.) *iznosi da se na terenu čuje da se je provukao glas na zapadnom dijelu komune*

85) Dabčević-Kučar, 802.
86) Požeški list, 9. prosinca 1971.
87) Požeški list, 13. svibnja 1971.
88) Požeški list, 31. prosinca 1971. (Izlaganje Bore Zime, predsjednika OK SKH SP).

da se na rukovodeća mjesta sada stavljaju samo Hrvati i da se uklanjaju Srbi. On u ime svoje i u ime ostala tri odbornika sa zapadnog dijela područja tvrdi da to nije čuo i da takve glasove na tom području nitko nije širio. Ako je toga i bilo onda takve glasove žele pronijeti razvlašćeni pojedinici ili se može samo govoriti: "Netko je o tome nešto rekao".[89] Nekoliko mjeseci kasnije se se promijenila mišljenja i stavovi.

Najžešći, otvoreni, udar na "Proljećare" dogodio se 15. kolovoza 1971. godine. Na narodnom zboru u Kamenskoj, obilježavajući 30. obljetnicu ustanka, govorili su narodni heroji Dušan Puač Dako i Pero Car Brk. U Pleternici je govorio general Milan Mišković. Napadi na Ivana Šibla, predsjednika SUBNOR-a SR Hrvatske, izazivalo je uzbuđenje koje se nije smirilo sve do kraja 1971. godine. Stav partizanskog dvojca oštro je osuđen na zajedničkom skupu Izvršnih tijela DPO općine u rujnu 1971.[90] Od lokalnih su dužnosnika najsnažniji otpor pružili Mati Novačiću i hrvatskom vodstvu u Zagrebu predsjednik SUBNOR-a Slav. Požega Josip Đerfi, Vlado Louč, Matija Munduković, sekretar Mjesnog komiteta SKH. Zvonko Brkić napisao je privatno pismo Mati Novačiću, koje je procurilo u javnost, a u kojemu je Novačiću predbacio liderske osobine i nacionalizam. Brkić se kasnije, navodio je Novačić, ogradio od nekih stavova, ali su sudionici rasprave DPO općine osudili i Cara i Puača i sve one koji su smatrali da je u Hrvatskoj na djelu antipartijska politika.[91]

Nakon što je u Karađorđevu samim početkom prosinca održana 21. sjednica Predsjedništva SKJ, Općinski je komitet SKH 6. prosinca Požega iskazao potporu drugu Titu, ali i Savki Dabčević Kučar i hrvatskom partijskom vrhu. Unatoč tomu što je nelogično bilo u isto vrijeme podupirati i Tita i Savku "kritički i samokritički" o svemu je ponovo progovoreno na sastanku Općinske skupštine i Općinskog komiteta SKH 13. i 14. prosinca 1971. godine. Bila je to posljednja sjednica na kojoj je govorio Mato Novačić. Novačić je na zajedničkoj sjednici Općinskog vijeća naglasio "*... da se u raspravama operira da su on i drugi rukovodioci pristaše Đodana i Veselice. Iznosi da je Veselica bio u Kutjevu i da je u to vrijeme bio savezni poslanik i funkcioner. Đodan je bio u Slav. Požegi u IV. mjesecu na redovnoj skupštini MH i da je on Novačić, bio na toj skupštini u svojstvu predsjednika OS i da je pozdravio skup. U novinama su bili izneseni izvaci iz njegova govora i to baš oni koji su odgovarali tadašnjem stanju i onima koji su o tome pisali. On je kao predsjednik Skupštine bio i na skupštini pravoslavnih svećenika u Zvečevu gdje se govorilo i ono što nije u duhu današnjice. Na ovom području bili su i Haramija i Mika Tripalo i Pirker i Grbić i drugi. Savka stjecajem okolnosti nije bila. Bilo je i generala i drugih rukovodilaca. Iznosi da se nije moglo nekome reći da ne dodje samo radi toga da mu se kaže da će biti sudjen za recimo godinu dana. Kada je CK osudio Veselicu i Đodana onda je za njih prestao svaki kontakt s tim ljudima. (...) U svom životu nema ni subote ni nedjelje i bio je doveden da u svojoj 49 godini mora bježati iz Slav. Požege a u nju je došao po nalogu CK 1950. i da nakon toga mora tražiti sebi kruha. Pita se šta je to i tko je taj tko stoji iza toga. Iznosi da je možda imao hrabrosti ostati, a neki su pobjegli iz Slav. Požege.*"[92] Ivan Špalj "*iznosi da želi sudjelovati u raspravi*

89) DASB-OP, Skupština općine Slavonska Požega (1963.-1990.), Zapisnici Općinskog vijeća i Vijeća radnih zajednica 1971., Signatura 291, Zapisnik 3. sjednice Općinskog vijeća i Vijeća radnih zajednica Općinske skupštine Slav. Požega, održane 31.3.1971.

90) Požeški list, 30. rujna 1971.

91) Požeški list, 7. listopada 1971.

92) DASB-OP, Zapisnik 8. sjednice Općinskog vijeća i Vijeća radnih zajednica Općinske skupštine Slavonska Požega, održane 13. prosinca 1971.

obzirom da će se raspravljati o dosadašnjem radu Općinske skupštine i ističe da ono što je iznio Zima Boro je zadatak Skupštine da građanima bude sve objašnjeno. Treba reći da su građani vrlo loše informirani o posljednjim događajima... Smatra da će izlaganje druga Brkić Zvonka na Općinskoj konferenciji ukazati na nosioce negativnosti i ocjene o tim nosiocima. Želi istaći da Mato Novačić nije djelovao sam, već da je imao i pomagača, iako je ocijenjen kao nosilac svega.[93]

Novačić je iz Požege ipak netragom nestao, pobjegavši najprije u Austriju, pa onda u Njemačku. Unatoč pokušajima da se iskoristi njegov bijeg, a ostali što više rehabilitiraju tvrdeći da je njegova odgovornost ekskluzivna, apsolutno najveća, to nije uspjelo. Glavni, ključni sastanak koji je označio konačni slom "Proljećara" održan je 27. prosinca 1971. godine. Noseće je, programatsko izlaganje održao Zvonko Brkić ("Neprijatelj, iako tučen u ratu, još postoji").[94] Govor je zajedno s ostalim materijalima i izlaganjima, tiskan u posebnom broju Požeškog lista. U velikom referatu Zvonka Brkića mnogi su bili spomenuti. Tijekom rasprave, u kojoj su se pojedinci "pokajavali", Brkić je njihova imena križao. "Požeški list" prošao je loše, optužen za klerikalizam i nacionalizam, pa je, nakon sjednice, a prije no što su uzvanici otišli do hotela Grgin dol na večeru urednik i direktor lista Ivan Jakovina uputio primjedbu "drugu Zvonku" u tome smislu. On je rekao da je takav ton doista i bio, ali je dobio odgovor da je isto pisao i Vjesnik. Ilija Rikanović, tada savezni skupštinski dužnosnik, sugerirao je Brkiću da "pomogne čovjeku oko dijela koji je sporan". Kako je u dugačkom tekstu govora i žurbi teško bilo pronaći mjesto u kojem se spominje List, Rikanović je predložio Brkiću da prepusti novinarima da sami odluče što treba tiskati![95] Tako je i učinjeno, ali je ocjena "Požeškog lista" u materijalima CK SKH svejedno bila vrlo negativna. Opisan je kao jedan od nosilaca nacionalističkog djelovanja Požeštini. "*On je do kraja ostvorio svoje stranice nacionalističkim, klerikalnim i ostalim antisocijalističkim sadržajima*", glasila je ocjena 28. sjednice CK SKH.[96] Od svih lokalnih glasila poimence su prozvani još Brodski, Vinkovački i Varaždinski list, i, nešto opširnije, Slobodna Dalmacija.

Matica hrvatska (MH) i u Požegi je označena kao jedno od glavnih mjesta "kontrarevolucionarnog" djelovanja s "pozicija klasnog neprijatelja". Od 1970. godine, kada se rad intenzivirao (tada je broj članova 420), pa do kraja 1971. godine, Ogranak je porastao na nevjerojatnih 1100 članova, od kojih mnogi nisu bili intelektualci.[97] Općenito se za početak konačne "kompromitacije" MH uzimala skupština u ožujku 1971., kada su pred 250 članova govorili Šime Đodan, Miroslav Brandt i Tvrtko Šercar. Prisutne su pozdravili i najviši lokalni dužnosnici, dok je "Požeški list", citirajući Miroslava Brandta, objavio naslov "Matica hrvatska stoji časno pred hrvatskim narodom".[98] Pokretanje

93) DASB-OP, Zapisnik 9. sjednice Općinskog vijeća i Vijeća radnih zajednica Općinske skuštine Slavonska Požega, održane 29.12.1971.

94) Požeški list – posebno izdanje, 31. prosinca 1971. Mato se Novačić nakon uvođenja višestranačja u ljeto 1991. vratio u Požegu. Imenovan je zamjenikom gradonačelnika i na toj je dužnosti bio sredinom devedesetih.

95) Privatna arhiva Ivana Jakovine; razgovor s autorom, Požega, 22. srpnja 2003.

U Brkićevom tekstu stajalo je: "Štampa "Požeški list" prelazi u ruke te nacionalističke grupacije i kao da je ekspozitura Hrvatskog tjednika napada iste ljude i širi ista svatanja naročito o ustavnim amandmanima. Slavi iste svece i krsti se jednako."

96) Izvještaj o stanju u Savezu komunista Hrvatske u odnosu na prodor nacionalizma u njegove redove, Zagreb, svibnja 1972.

97) Slavonac, prilog "Požeškog lista", god. 1, broj 5, 23. svibnja 1991. (Ivan Jakovina). Prema popisu 1971. grad Požega ima 18.184 stanovnika, a u Općini živi 73.071 stanovnik. Od toga je 56.538 (77.4%) bilo Hrvata, 13.387 (18.3%) Srba.

98) Požeški list, 25. ožujka 1971.

"Hrvatske pokrajine", povremenika koji je izašao u dva broja, kasnije se smatralo krunskim dokazom neprijateljskog djelovanja. Iako je trebao biti književni list, "Hrvatska pokrajina" je ocijenjena kao "politička propaganda s nacionalističkih i neprijateljskih pozicija". Izlazio je i časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja "Traženja". Predsjednik Matice 1971. bio je Tin Kolumbić.

Obračun s nositeljima "maspoka" bio je dugotrajan. Sjednice su održavane mjesecima, da bi konačno gotovo sve društvene, kulturne i političke organizacije promijenile vodstvo. Smijenjeni su i predsjednik OK SK Boro Zima, sekretar Općinskog komiteta Ilija Papac, predsjednik Sindikalnog vijeća Leopold Brus, Valentin Gilanj, predsjednik OK SSRN, Ivan Pišmiš, predsjednik OK Saveza omladine, predsjedatelj Općinskog vijeća Općinske skupštne Josip Hurtiš. Svi su isključeni i iz članstva u SK. Slično se dogodilo i mnogim drugima.[99] Usporedo je išlo i rehabilitiranje dijela onih koji su bili smijenjeni ili izbačeni iz Partije u prethodnom razdoblju. Novi je predsjednik Skupštine općine postao Marijan Strbašić, predsjednik OK SK Slav. Požega Ivica Trnokop, a sekretar Ivica Martinek (v.d. je jedno vrijeme bio Josip Barić). Predsjednik OK Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN) Ivan Špalj, a OK Saveza omladine Đuro Samardžić. Sekretar Mjesne organizacije SKH u Požegi ponovo je Matija Munduković, koji je samo nekoliko mjeseci ranije bio smijenjen i isključen iz SK (tada ga je zamijenio Željko Miljević).

Tomo Otulić, član Vijeća radnih zajednica u raspravi krajem prosinca 1971., istaknuo je da "*nakon svega što se dogadjalo sada prijeti druga opasnost, a to je pojava šovinizma sa druge strane. Tako ta druga strana tvrdi da je svaki Hrvat član Matice hrvatske, da su Hrvati htjeli svoju državu, da je neće dobiti i slično. Za ilustraciju navodi da građanin Protić Nikola sada postavlja javna pitanja: "Gdje vam je Savka?". Tvrdi da na ovom području nije vladala Savka, već Općinska skupština...*"[100] Otulić je tako vjerojatno točnije no mnogi jasno ukazao na glavnu poteškoću koja se mogla pojaviti nakon Karađorđeva. Tek navršeni šezdesetogodišnjak Zvonko Brkić, kojeg je Josip Broz Tito 1972. odlikovao Ordenom jugoslavenske zastave s lentom, ovakvu je opasnost vidio daleko jasnije. Nova je politička garnitura u Požegi bila sretna Brkićevim priznanjem. Slavljenika, počasnog građanina Požege, pozdravili su na seminaru članovima OK 23. rujna 1972. Brkić je, zahvaljujući sudionicima skupa uz već uobičajenju osudu nacionalizma i malograđanštine, napomenuo da se osveta treba zaustaviti. Visoki su republički dužnosnici daleko jasnije no oni u lokalnim sredinama znali da se neće moći ići protiv većine stanovništva, jer je potpora Proljećarima bila velika. Stoga je Zvonko Brkić u Požegi rekao da: "*U redovima Hrvata postoji bojazan da će postojeći ustavni amandmani koji garantiraju ravnopravnost svih nacija biti potisnuti akcijom unitarizma. O tim strahovima mi moramo voditi računa. (...) Isto tako je neopravdana bojazan drugova Srba da im treba radi zaštite njihovog položaja u Hrvatskoj zaštita Federacije. Ako Srbi ne budu vidjeli u Hrvatskoj svoju domovinu, ako Hrvati ne budu vidjeli u Srbima svoju subraću, onda je stvar loša. Ja ne mogu reći da u prošlom vremenu Srbi nisu imali razloga za strahovanje. Imali su. Nacionalizam koji je prodro, bio je na prvom mjestu usmjeren na zaoštravanje odnosa sa Srbima. Iz toga*

99) Primjerice Antunu Lovriću, tada društveno-političkom radniku u OK SKH, Ivanu Jakovni, direktoru i uredniku Požeškog lista, Rudolfu Heliju, arhivistu, Ivanu Antošu, novinaru, Željku Miljeviću, Franji Brezickom i Josi Degoriciji, Vinku Galiću, Luki Dediću, policajcima itd.

100) DASB-OP, Zapisnik 1. zajedničke sjednice Općinskog vijeća i Vijeća radnih zajednica Općinske skupštine Slavonska Požega održane 21. 2. 1972.

nacionalizma se rodila nevjerica u dio tadašnjeg hrvatskog rukovodstva. Tu nevjericu mi ne smijemo prenijeti na sadašnje hrvatsko rukovodstvo, jer je ono na čelu ove Partije izborilo borbu protiv nacionalizma. (...) Unitarizam je u našim uvjetima vraćanje na rankovićevštinu i staljinizam koji se pokušava nametnuti kao zaštitnik Srba u Hrvatskoj. Ne! Zaštitnik Srba u Hrvatskoj je hrvatska partija i hrvatski narod i hrvatski komunisti."[101] Najvjerojatnije mnogi nisu posve shvaćali Brkićeve riječi. Savez komunista zapravo se velikim dijelom kompromitirao i u očima većinskog i manjinskog naroda. Tako je, unatoč iznimkama, stvoren idealni prostor za uspon karijerista ili osoba koje nisu imale želju ni namjeru posebno se zamjerati ili boriti za svoje stavove. Kasnije se pokazalo da su novopridošli bili barem jednako onoliko "nacionalisti" kao i njihovi proljećarski prethodnici, kao što je činjenica da su i jednima i drugima (isto kao i republičkom vodstvu) načelno ideologija, Jugoslavija i Tito bili neupitne odrednice. Partijske su organizacije, pa čak i na lokalnoj razini, radje osuđivale daleka događanja. Tako je kod škole "Vlado Brkić Španac" (danas "Antuna Kanižlića") krajem 1972. održan protestni skup "zbog obnove imperijalističke agresije u zemljama Indokine".[102]

Dio je mladih početkom sedamdesetih najčešće odlazio u disko DC-5. Otvoren je 27. studenog 1971. u "atraktivnom ambijentu, spletu tunela pod požeškim "Gradom". Bio je to prvi takav prostor u gradu uopće, a trebao je biti namijenjen svima. "Omladinska srijeda" bila je za najmlađe, pa je započinjala u 18.00h i trajala do 23.00h. Petak je namijenjen zaposlenima, glazba je trebala biti raznolika, uključivati i valcere, a pravi vikend, od 19.00h do 24.00h, namijenjen je omladini, uz hitove "top" liste.[103] "Dolčevite" su bile najmoderniji odjevni predmet. *"Jesi li čula, Jasna šlepa novog frajera. Tko bi rekao da će ono derle postati ovakva mačkica. Mala, stari mi je dao kola, hoćeš li da napravimo krug do Velike"*, bili su uobičajeni dijalozi.[104] Tijekom ljeta cijena je ulaza smanjena, a vikendom je u ponoć počinjao "specijalni disko-program". Oni stariji zabavljali su se u vrtu Doma JNA, gdje su lokalne grupe svirale "evergreene i to starijeg datuma", "tihu i laganu muziku" za one koji su se željeli odmoriti i otplesati "onako po starinski".[105] Kako je u gradu registrirano bilo tek 2511 televizijskih pretplatnika, a 1155 stanovnika ima telefon, jasno je da je zabava i ritam života mora biti bitno sporiji no nešto kasnije.[106] Požeški bazen (otvoren 1955.), kao i nekoliko desetljeća kasnije i ranije, imao je poteškoća s posjetom, jer se punio vodom iz vodovoda, koja je bila ili prehladna, a zbog visoke cijene vode mijenjala se rijetko. U blizini željezničkog kolodvora, "preko puta školskog dispanzera" u ljeto 1972. pred završetkom je bilo dovršenje restorančića u kojem su se nudile jadranske ribice i crno vino s Lastova. U isto vrijeme, slavonski su se specijaliteti mogli pojesti jedino u hotelu "Grgin dol". O turizmu i hotelu još uvijek se samo pričalo.

101) Požeški list, 26. listopada 1972.
102) Požeški list, 30. prosinca 1972.
103) Požeški list, 27. studenog 1971.
104) Požeški list, 6. travnja 1972. (Vlado Rajić).
105) Požeški list, 12. srpnja 1972. (Vlado Rajić i Branko Nemešković).
106) Požeški list (prigodno izdanje), 10. rujna 1977.

Sivo-crveni tonovi: Od gušenja Hrvatskog proljeća do osnivanja demokratskih stranaka 1990.

Iako će tek detaljna analiza moći pokazati kako je izgledao politički i društveni život tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća, kakvi su bili međunacionalni odnosi nakon smjene "proljećarskih" kadrova početkom sedamdesetih i kakva je bila kvaliteta onih koji su ih naslijedili, činjenica jest da je dinamika općih događanja u Požeštini bila prilično umrtvljena. Isprva su post-proljećari bili dugi niz godina na vodećim dužnostima.[107] Potom, osamdesetih godina, na položaju se ostajalo kratko, tek godinu dana. Po tome Požega nije bila drugačija od ostatka Republike. Baš kao i u ostalim socijalističkim zemljama, bilo je to vrijeme skleroze, kada se više no ikada ranije nastojalo tek što bolje uspeti se na položaj i mandat završiti uz što manje poteškoća. Odraz je takve atmosfere bio vidljiv i na stranicama lokalnog lista, koji je iz broja u broj objavljivao dugačke feljtone o najrazličitijim partizanskim obljetnicama, životu Josipa Broza, nesvrstanima, Titovim svjetskim turnejama, članke koji zapravo nisu imali razloga izlaziti u lokalnom glasniku. Još manje je bilo razloga početi objavljivati TANJUG-ove komentare u izvorniku, neprevedene, što se nikada, sve do konca osamdesetih nije činilo.[108] Osamdesete su bile i vrijeme redukcija struje, kada su gradska kina poslovala odlično, a škole promijenile vrijeme održavanja nastave, počinjući ranije uz kraće nastavne sate. Došlo je do nestašice različitih namirnica iz uvoza. Poslovođe prodavaonica "Požeške doline" dobile su na važnosti, postajući glavni posrednici do kave, ulja ili pak čokolade. "Zvečevo" je početkom osamdesetih proizvodilo "Grand Prix" šećerne table, a ne više čokolade po Nestleovoj licenci (koji je sa Zvečevom uspostavio suradnju 1971. godine). Sve su češće bile i "obustave rada" u radnim organizacijama. Zbog opće reforme kroz koju je SFRJ prolazila sredinom sedamdesetih, od donošenja novog Ustava, pa snažnog zaživljavanja modela "ključa", često se događalo da su u isto vrijeme isti političari na jednom natječaju ili izboru "Jugoslaveni", a drugom "Srbi" ili "Hrvati". Kako je vrijeme odmicalo, popuštale su stege vlasti, društvo se liberaliziralo, ali manje zbog toga što je postojao takav trend, već više zbog nemoći da se novom odupre. Svakako da je, kao i u ostalim stvarima, brzina promjena u manjoj sredini bila sporija no u velikom gradu. U isto vrijeme nisu još bili vidljivi ili nisu postojali ljudi koji su bili voljni i spremni kanalizirati energiju i napetost koja se potom očitovala na različite načine. Zato je 1989. godine koncert Prljavog kazališta u dvorani Grabrik i mogao biti pravi "događaj", puno više od puke zabave, kada su se učenici Centra za usmjereno obrazovanje (CUO) "Zvonko Brkić" pozivali da koncert ne posjećuju. Srednjoškolski je centar do kraja iste godine odlučio ne sudjelovati u organiziranju zabava na kojima je dolazilo do "nacionalističkog prepucavanja i šaketanja".[109]

---

107) Poneki od tada aktivnih političara napredovali su i na republičkoj razini. Ivica je Martinek postao Predsjednik Vijeća za prekršaje SR Hrvatske, a Marko Prijić zamjenik Saveznog javnog tužitelja SFRJ u Beogradu. U Republici su visoke položaje u gospodarstvu obnašali Ivan Pekčec, Marijan Strbašić (jedno vrijeme republički sekretar za poljoprivredu i šumarstvo), Rudolf Lerman i Ivica Trnokop, koji je krajem osamdesetih bio na dužnosti predsjednika Republičkog komiteta za ekonomske odnose s inozemstvom, član Izvršnog vijeća SRH i kasnije prvi veleposlanik RH u Ukrajini. Gotovo kao kuriozum, nevjerojatno danas zvuči podatak da je bivši službenik Ljevaonice, Stanko Radmilović bio predsjednik Vlade Socijalističke Republike Srbije u vrijeme kada je Slobodan Milošević već posve nadzirao vlast u Beogradu

108) Vidi primjerice Požeški list 23. studenog, 21. prosinca 1989.

109) Požeški list, 7. prosinca 1989.

Gospodarski je razvoj Požege također slijedio trendove u Republici i Federaciji. Radni su kolektivi, koji se OUR-iziraju, bili veliki, ali je dvojbeno koliko su stvarno privređivali. Tako je Ljevaonica "Plamen" 1980. zapošljavala 2250 radnika.[110] Odlasci u Njemačku i neke druge zapadne zemlje, koji je bio snažan već od druge polovice šezdesetih i dalje su se nastavljali. U gradu je postojao ured koji je, kao i u ostalim dijelovima zemlje, posredovao u upućivanju radnika u inozemstvo (izvan Jugoslavije radilo je više od 3200 ljudi s područja Općine). Jedna od kapitalnih investicija u turizam u Velikoj hotel Mališćak (dio postojećih objekata je prenamijenjen) propao je. Tobožnje čudo socijalističke privrede, zadruga Biopharm koja je prividno postignula ogroman uspjeh samim krajem osamdesetih, u stvari je bila tvrtka koja je katastrofalno propala početkom devedesetih.[111] Grad je 1977. godine imao 19.500 stanovnika, a većina stanovnika općine bavila se poljoprivredom.[112] Po popisu iz 1981. Grad je imao 19.867 stanovnika.

Velikih je ulaganja u infrastrukturu ipak bilo. Od početka sedamdesetih započinje izgradnja novog stambenog naselja Babin vir, gdje se prvi neboder počeo graditi sredinom 1975. godine. God. 1972. JNA započinje s izgradnjom do tada najmodernijeg autodroma u Jugoslaviji sa 14 kilometara autoceste na Glavici (izgrađen do prosinca 1977.).[113] Izgrađen je suvremeni autobusni kolodvor (otvoren u travnju 1977.), čime je kvaliteta života u gradu bitno povećana. Autobusi koji su se do tada parkirali na središnjem Trgu maršala Tita i stvarali veliku gužvu, dobili su reprezentativan prostor. Doduše, na taj je način svim posjetiteljima grada postalo još vidljivije malo odlagalište smeća koje se nalazilo između željezničke pruge i rijeke Orljave. Njegova sanacija i preseljenje iz, praktički, središta grada dogodilo se tek početkom osamdesetih. Požega je u ovom razdoblju dobila i svoje prve semafore. Osamdesetih godina započinju opsežni radovi plinofikacije Općine. Započela je izgradnja i novog staračkog doma u središtu Požege. Izgrađena je i moderna (drugo je pitanje koliko u staru jezgru uklopljena) zgrada Poslovnog centra u središtu Grada, otvorena krajem ljeta 1989. Dovršena je sportska dvorana "Grabrik", a prva skijaška vučnica u Slavoniji na Nevoljašu otvorena je u siječnju 1983. godine.[114] Prvi telefaks, uređaj koji "omogućuje vjernu reprodukciju teksta i fotografije na daljinu", kako je javljeno na naslovnici "Požeškog lista", PTT je kupio 1989. godine. Iste je godine na Trgu proradio i Duty Free Shop.[115]

Veliki je događaj bila i proslava 750. godišnjice spomena grada 1977. godine. "Požeški list" je tada tiskan u boji, izašla je reprezentativna monografija "Požega" i "Požeški leksikon" (uredništvo je imenovano još početkom 1971.). Za građane općine uređeno je odmaralište na otoku Prviću u Šibenskom arhipelagu, koje je uz Bašku na Krku postalo novo tradicionalno jadransko odmaralište Požežana. Radio Požega započela je emitiranje programa u prosincu 1980. godine. Nastavljena su iskapanja na arheološkim nalazištima, pa je koncem osamdesetih pronađeno još nekoliko glava na lokalitetu Rudina, gdje je u srednjm vijeku bila benediktinska opatija. Od svibnja 1985. do 1990. godine Požega press izdavač je jedinog strip časopisa "Patak" za domaće autore u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Do 1990. izašlo je osamnaest brojeva. Prvi orguljaški koncert u Požegi, prvi uopće održani

110) Del Vechio, 41.
111) Požeški list, 10. prosinca 1992.
112) Požeški list (prigodno izdanje), 10. rujna 1977.
113) Požeški list, 25. studenog 1972.
114) Požeški list, 27. siječnja 1983.
115) Požeški list, 16. veljače 1989.

koncert u crkvi nakon 1945. organizirali su požeški planinari (sic!) 28. svibnja 1987. godine.[116] Koncert je bio posvećen fra Grguru Čevapoviću. Planinari su pokrenuli i inicijativu za postavljanje spomen-ploče na mjesto rodne kuće istraživača Afrike Dragutina Lermana, koja je, tajanstveno, bez ikakve javne ceremonije, krajem 1989. doista i osvanula na zgradi tadašnjeg Komiteta. Krajem osamdesetih klupska je scena i neovisno izdavaštvo glazbe, gostovanja različitih grupa, preporodila život mladih u Požegi. Najpopularniji klub bio je SPOK (Slavonsko-požeški omladinski klub) u zgradi Kolegije na Trgu, a često se odlazilo "Filipu", u najstariji disko-klub.

Kada su u Hrvatskoj ukinute Gimnazije, privremeno je nestao i jedan od gradskih simbola. Doduše, objedinjavanjem svih srednjih škola u CUO "Zvonko Brkić" 1977. izgrađena je nova, moderna zgrada na sjeveroistočnom rubu grada.[117] Muzički festival Slavonija ugasio se 1983. godine. Opće uzbuđenje vlasti izazvala je činjenica da je na mozaiku crkve u Stražemanu, gdje je župnik bio Josip Devčić, 1981. godine akademski slikar Ante Starčević naslikao likove kardinala Alojzija Stepinca i blaženika Ivana Mertza. Mozaik je sudskom odlukom prebojen.[118]

Odluka SKH u prosincu 1989. da dopušta višestranački sustav, u Požegi je dovelo do osnivanja svega nekoliko stranaka. Bila je to odluka od epohalnog značenja, koji je vodio prema konačnoj samostalnosti Hrvatske. U listopadu 1990., kada su sa zajedničkog sastanka brzojavom sve stranke u Požegi osudile rast napetosti i terorističke akcije u pojedinim dijelovima Republike Hrvatske, učinilo je to šest stranačkih vođa: HDZ, predsjednik Antun Božić; SKH-SDP, Ivan DelVechio; HDS, Hrvoje Mihaljević; HKDS, Marko Čubela; HNS, Antun Lovrić i HSS, Tomislav Čulina. Nije se odazvao jedino SDS (predsjednik Milutin Ivanović). Tek kasnije u Požegi su osnovane i neke druge stranke (HSP, Denis Gotal, HSLS, ali tek u proljeće 1992., Miljenko Rukavina).[119] Ironično je da su još u jesen 1989., nakon povratka s jedne maturalne ekskurzije u Zadru pojedini učenici jedinog kulturnoumjetničkog razreda i jednog razreda matematičko-informatičke struke CUO "Zvonko Brkić" bili kažnjeni zbog pjevanja hrvatske himne i pjesme "Marjane, Marjane". Samo nekoliko mjeseci kasnije svijet i Hrvatska se doslovno stubokom promijenio. Tako je i nakon što je na hrvatskom barjaku zvijezdu zamijenilo šahovsko polje 25. srpnja 1991., novim hrvatskim zastavama, uključujući i onim malenim, okićen središnji požeški Trg. Preko noći mnoge od njih su nestale. Ne zato jer su smetale onima koji su bili nezadovoljni promjenom, već zbog mladih koji su željeli doći do suvenira!

Doba višestranačja: Od osamostaljenja Republike Hrvatske do koalicijske vlasti u gradu Požegi (2003.)

U travnju 1991. godine u Požeštini su se dogodile prve oružane provokacije. U selima u zapadnom dijelu općine četnički su odmetnici pucali na hrvatske zastave ili automobile sa zagrebačkim registracijskim pločicama, a u Ivandolu je ekspolodirao pakleni stroj. Na cesti prema Pakracu postavljene su barikade.[120] Potom je krajem lipnja 1991. u Kamenskoj došlo do napada na policijsku ophodnju. U sukobu je ubijen napadač, a zaplijenjena je

116) Orguljašku glazbu u Crkvi sv. Terezije Avilske izvodila je Ljerka Očić Turkulin.

117) U CUO "Zvonko Brkić" udružile su se Gimnazija, Ekonomska škola, Škola učenika u privredi i Poljoprivredna škola.

118) Požeški list, 17. veljače 1994.

119) Požeški list, 11. listopada 1990.

120) Požeški list, 14. travnja 1991.

automatska puška "Thomson".[121] Sve je to bio uvod u 13. kolovoza 1991., kada je u Pakracu proglašena SAO Krajina "Zapadna Slavonija", koja je okupljala naselja koja su na nelegalnom referendumu koje je raspisalo Srpsko nacionalno vijeće u ljeto 1990. zatražila izdvajanje iz Hrvatske: Kamensku, Mijače, Striježevicu, Sažije i Kamenski Vučjak.[122] Dva dana kasnije s toga je područja napadnut Orljavac. Hrvate iz zapadnog dijela općine kidnapiraju, prve hrvatske izbjeglice iz Zvečeva dolaze u Požegu. Nekoliko je Srba pod optužbom da su teroristima odvozili hranu i namirnice privedeno u požešku policijsku stanicu. Sve je češće bilo nenajavljeno kretanje jedinica JNA prometnicama Općine, potezi koji su se shvaćali kao pokušaj zastrašivanja stanovništva.[123] Od ljeta 1991. grad je okružen vrećama pijeska, koje su slagane u improvizirane bunkere na svakom važnijem raskrižju. Vrećama pijeska okružen je Kužni pil, a iz Muzeja evakuiraju stalni postav.

Policijski je sat uveden početkom rujna 1991., a kretanje ograničeno od 23.00h do 5.00h ujutro. Prodavaonice u gradu morale su osigurati izloge trakama, a građani zamračiti prozore. Na čelo Kriznog štaba Slavonska Požega postavljen je dotadašnji predsjednik Izvršnog vijeća Skupštine općine Anto Bagarić. Inače, na prostoru Općine Slav. Požega živjelo je 9.759 Srba, a u gradu, koji je po popisu iz 1991. imao više 21.046 žitelja, 3.321.[124]

Obranu Požeštine najprije vode pripadnici Zbora narodne garde i Narodne straže. Kao i u ostalim dijelovima Hrvatske blokirani su vojni objekti. Blokada velikog garnizona "Nikola Demonja" i Doma JNA, započela je 13. rujna 1991. Samo dan kasnije predala se malobrojna posada Doma Armije, a, nakon uspješnih pregovora s potpukovnikom Stjepanom Husnjakom, tada zapovjednikom Kasarne JNA, a kasnije časnikom Hrvatske vojske i predstavnicima Kriznoga štaba, vojarna se mirno predala 17. rujna.[125] Oprema koja je tamo zarobljena vrlo je vjerojatno bila presudna u obrani Nove Gradiške i nekih drugih, ugroženijih dijelova Slavonije.[126] U listopadu 1991. osnovana je požeška 123. brigada Hrvatske vojske, a njezin je prvi zapovjednik Miljenko Crnjac, dotadašnji zapovjednik Zbora narodne garde, koja je u Požegi osnovana u lipnju 1991.[127]

Najoštrije su se borbe u Domovinskom ratu vodile u zapadnom dijelu općine, odakle je odlukom Kriznog štaba 28. listopada 1991. seosko stanovništvo 26 naselja iseljeno. Hrvatske su vlasti, međutim, preuzele tek nekoliko stotina stanovnika, jer je veći dio pristao uz vlasti SAO Krajine. Koordinirane operacije iz nekoliko pravaca na Papuku uspjeli su od 10. prosinca pa do Božića posve osloboditi prostor Općine. Na pojedinim su dijelovima bojišta, koje se prostiralo na širokom području od Oblakovca do Vrhovaca, četnički vojnici bježali bez značajnijeg otpora, dok su negdje borbe bile dugotrajne i ogorčene. Kaznene prijave podnesene su protiv 725 stanovnika toga područja, koji su se u velikom broju povukli prema Okučanima ili prešli u Bosnu i Hercegovinu, a sudjelovali su u oružanoj pobuni.[128] U navedena se sela (Čečavački Vučjak, Ruševac, Jeminovac,

121) Požeški list, 4. srpnja 1991.

122) Požeški list, 5. rujna 1991.

123) Isto.

124) Požeški list, 10. studengo 1994. (Feljton U povodu treće obljetnice formiranja 123. brigade HV, Vesna Milković.)

125) Požeški list, 12. siječnja 1995. (Feljton U povodu treće obljetnice formiranja 123. brigade HV, Vesna Milković.) Uz Husnjaka, još je dotadašnjih časnika JNA prešlo na stranu HV-a.

126) Štajduhar, 40-44; Požeški list, 19.rujna 1991. Od ovoga broja Požeški list u glavi nosi oznaku Ratni broj.

127) Požeški list, 8. prosinca 1994. (Feljton U povodu treće obljetnice formiranja 123. brigade HV, Vesna Milković.)

128) Isto, 26. siječnja 1995.; Štajduhar, 110-117. Iako je postojao plan za pokretanje ustanka i u istočnom dijelu Općine, namjere su, ionako s malo izgleda, propale. Požeški list, 19. studenog 1992. (Slavko Didović).

Šnjegavić, Koprivnu, Rasnu, Perence, Milivojevce itd.) više nitko nije mogao vratiti jer su stradala tijekom ratnih operacija ili po njihovom završetku. U višednevnim je topničkim napadima potpuno uništen hotel na Zvečevu. Tako je nešto prije potpisanog Sarajevskog primirja i dolaska međunarodnih snaga UN-a u Hrvatsku Požeština oslobođena. Krizni štab raspušten je nekoliko mjeseci kasnije. Ukupno je stotinjak Požežana i stanovnika Požeštine koji su bili uključeni u različite vojne postrojbe i koji imaju status ratnih žrtava poginulo ili nestalo tijekom Domovinskog rata u ratnim operacijama, prometnim nesrećama ili od bolesti uzrokovanih ratnim djelovanjima. Najveći pojedinačni gubitak vojnika HV-a dogodio se 2. prosinca 1991. na Papuku. Poginulo je 12 ljudi, od toga devet pripadnika 123. brigade. Na Spomen obilježju poginulim hrvatskim braniteljima Ane Nade Krpelnik otkrivenom 5. kolovoza 2002. godine nalazi se 130 stupova s pločicama i imenima 100 ljudi (do 2003.).

Grad je, i to je jedno od sretnih okolnosti, za vrijeme Domovinskog rata ostao gotovo posve sačuvan od razaranja. Značajnije štete nanesene su iz zraka 13. studenog 1991., kada je "krmača", vjerojatno u nakani da se pogodi Vojarna, pala na prazan prostor uz njezinu ogradu, uništavajući još i dio Srednjoškolskog centra i Trgoservisa.[129] Jedini puta kada su na dio naselja pale neprijateljske granate, i to iz današnjeg prostora Bosne i Hercegovine, zbio se nakon što su glavne operacije u Hrvatskoj bile gotove. Možda je i razmjerna udaljenost bojišta od grada i bezbroj oglašenih zračnih opasnosti koje su prošle bez ratnih razaranja bio razlog što se građanstvo uglavnom nije sklanjalo u skloništa. Život je u drugoj polovici 1991. posebno otežavao gubitak televizijskog signala, što je Požežane orijentiralo na gledanje filmova iz videoteka, a sve se više slušao Radio Osijek, čiji se signal nije primao preko raketiranih odašiljača na Psunju i Krndiji. Kako je prometovanje autoputom preko Okučana godinama bilo onemogućeno, odlazak u Zagreb pretvorio se u dugotrajno i naporno putovanje.

Iako je neposredna ratna ugroženost za Požeštinu prestala koncem 1991., grad je i dalje živio sudbinu Hrvatske, a posebno nakon što se razbuktao rat u Bosni i Hercegovini. Tada su valovi izbjeglica iz sjevernog dijela BiH zapljusnuli južne dijelove Slavonije. Na neko je vrijeme cjelokupni život u Požeštini paraliziran, jer su izbjegli živjeli privremeno u školama i drugim javnim objektima. Kako je Slavonski Brod bio dnevno izložen granatiranju iz BiH, neke su se ustanove, kao Strojarski fakultet, privremeno preselili u Požegu. Za Brođane je Požega postala mjesto opskrbe, a dio je učenika iz Posavine pohađao nastavu u Požegi.[130]

U gradu i okolnim selima bilo je puno slučajeva miniranja srpskih kuća.[131]

Najveći se broj noćnih eksplozija dogodio između 25. prosnca 1991. do početka siječnja 1992., kada je podmetnuto 150 paklenih strojeva. Krizni je štab Općine 8. siječnja donio vrlo oštro priopćenje kojim su nepoznati počinitelji označeni kao "direktni protivnici hrvatske vlasti i pravnog poretka".[132] Možda najsramotniji događaj iz Domovinskog rata jest rušenje spomenika u Kamenskoj, jednog od najvažnijih modernih spomenika u Hrvatskoj uopće i jednog od najmonumentalnijih apstraktnih spomenika u

129) Požeški list, 13. studenog 1991.

130) Požeški list, 1. listopada 1992.

131)Požeški list, 7. studenog 1991. Slični je članak objavljen i 12. prosinca 1991., 20. veljače 1992. "Lažni mir Požege sve češće otkriva svoje naličje u stravi i jezi koja prožima noćnu atmosferu grada. Sve češće su eksplozije po gradu, a posljednjih dana nerijetko i u vangradskim naseljima. (...) Naravno da nije uputno ostajati tako kasno vani, ako ni zbog čeka drugog, a onda bar zbog nesigurnosti koju unosi "noćno lice pravde", odnosno najobičniji teroristi-bombaši. Iz sna nas bude odjeci njihove prljave rabote, dok još bunovni pokušavamo otkriti mjesto eksplozije." (Goran Ivanović).

132) Požeški list, 16. siječnja 1992.

svijetu. Borbe se doista jesu vodile oko uzvisine na kojoj je bio Bakićev spomenik, međutim on nije stradao u ratnim operacijama.[133] U terorističkim je akcijama srušen i najveći broj ostalih spomenika i obilježja Drugog svjetskog rata.

Mada je važnu ulogu u vojnom sustavu Požega kao školsko središte imala i ranije, uspješne operacije tijekom Domovinskog rata zasigurno su učvrstile tu orijentaciju. U Vojarni je 1992. godine formirana 123. ročna brigada, zborno mjesto HV-a u Požegi i Centar za obuku i odgoj Hrvatske vojske. U Požegi se nalazi Središte za obuku pješaštva i Središte za obuku službe prometa HV-a. Automotodrom Glavica na sjevernom rubu grada, gdje se mladi vojnici uče voziti, mjesto je gdje su se vozila i voze prvenstva Države.

Osnivanje Požeške županije 1993. godine, koja je po svim povijesnim i ostalim argumentima vjerojatno bila najlogičnija u cijeloj Slavoniji, nije prošlo bez nepotrebnih napetosti. Činjenica da je Slavonski Brod osim u sudstvu, u Zajednici općina i trokutu Gradiška-Brod-Požega imao sjedište svih ostalih ustanova, mogućnost da je sada ponovo grad u dubini Slavonije mogao postati središte, izazvao je nepotrebni animozitet dviju sredina.[134] Brod je konačno postao sjedište vlastite, a Požega svoje, jedne od pet slavonskih županija koja se tako i zove (Požeško-slavonska). U sastav Županije ušle su dotadašnje općine Našice i Pakrac, dva slavonska središta koja se, doista, nisu osjećala previše povezani s Požegom. Dok su Našičani uglavnom putovali na istok, prema Osijeku, Pakračani su išli na zapad, prema Zagrebu ili Daruvaru i Bjelovaru. Vjerojatno su i "statistički" razlozi bili u pozadini činjenice da se stvori tako ustrojena teritorijalna jedinica. Iz Županije koja je uspješnim okončanjem operacije "Bljesak" u proljeće 1995. konačno dobila mogućnost funkcioniranja na cjelokupnom području, ostala je bez Našica i područja bivše našičke općine. Stanovnici tamošnjeg područja 1996. su godine referendumom izglasali izdvajanje iz Požeške županije, utapajući se u Osječko-baranjskoj županiji.

Od prvih demokratskih izbora pa do 2002. u Gradu (koji se ponovo zove samo Požega od 1. siječnja 1992. godine[135]), a od osnivanja Županije 1993. do danas, na vlasti je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ). Po tome je Požega gotovo jedinstvena sredina u Republici Hrvatskoj. Jedinstvena je i po ličnosti župana Ante Bagarića, koji jedini u državi neprekinuto obnaša tu dužnost. Stranački je život ipak bio dinamičan iako možda ne i najuzorniji u demokratskom smislu. Gradonačelnici Požege od 1990. bili su Tomislav Jelić, tada još kao predsjednik Skupštine općine (kasnije iz HDZ-a prešao Hrvatskim nezavisnim demokratima), Dragutin Štirmer (gradonačelnik postao kao neovisan kandidat, potom ušao u HDZ, kasnije prišao SDP-u, a 2000. bio kandidat na listi Liberalne stranke), Branko Skorup (po izlasku iz HDZ-a isprva neovisni zastupnik, a potom zastupnik Hrvatskog bloka), Karlo Gregurić (iako zastupnik HSS-a glasovao je uz zastupnike HDZ-a, kasnije je isključen iz HSS-a, a potom je kao zastupnik Nezavisne liste mr. Vlade Zeca postao predsjednik Gradske skupštine). Tako je do prve promjene vlasti u Gradu nakon povratka višestranačja i odlaska HDZ-a u oporbu došlo u drugoj polovici 2002. godine.

---

133) O vrlo ranim pojavama nevojničkog ponašanja u razgovoru za lokalni list Anto Bagarić rekao je: "Sve nas muči i svakodnevno dolaze prigovori oko ponašanja naše vojske. Ja to komentiram ovako: ne treba hrvatsku vojsku gledati preko nekih pet posto koji su u njoj iz sumnjivhih interesa. Kroz djelovanje vojne policije, ali i Kriznog štaba i Izvršnog vijeća nastojat ćemo da takve ljude izdvojimo i da osvjetlamo obraz hrvatskoj vojsci, jer smo svjesni da je većina došla iz domoljublja, dobrovoljni da da su to humani i pošteni ljudi. A onih pet posto treba eliminirati iz garde na sve moguće načine." Požeški list, 12. prosinca 1991. (Bst).

134) Izvorni je prijedlog županija predvidio da Županija Požega obuhvati područja općina Nova Gradiška, Pakrac, Požega i Slavonski Brod. Požeški list, 6. veljače 1992.

135) Po popisu 2001.g. u gradu živi 29.218 stanovnika, od čega je 92.15% Hrvata (26.925 st.) i 1.498 (5.12%) Srba. Popis stanovništva 2001.

Novi je gradonačelnik Zdravko Ronko iz Socijaldemokratske partije, a predvodi koalicijsku vlast (čine ju još Nezavisna lista mr. Vlade Zeca, Hrvatska narodna stranka i Hrvatska seljačka stranka). Ova je gradska vlast opstala je postojala manje od dvije godine. U svibnju 2004., nakon što se tri mjeseca zbog opstrukcija nije sastalo Gradskoj vijeće, Vlada RH imenovala je povjerenika za Grad Požegu (tajnika HDZ-a). Na gradskim izborima održanim 5. rujna 2004. Požega je postala državna senzacija. Po prvi puta u povijesti višestranačja u Hrvatskoj, u gradsko vijeće ušle su samo dvije stranke. Ukupno 11.019 glasača, 44.54% upisanih, oporbenim socijaldemokratima koje je predvodio Zdravko Ronko dalo je 44.86% glasova. HDZ dobio je tek 29.21%.[136]

Na županijskoj je razini dinamika bila nešto sporija. Osim Požežana, na dožupanskim su mjestima česti bili političari iz Našica ili Pakraca. Od 1995. dožupan je Tomislav Radonić (prešao u HDZ iz Hrvatske narodne stranke). Nakon izbora 2000. Vlado Zec (koji je sredinom devedesetih bio dožupan iz HDZ-a) predvodio je vlastitu, Neovisnu listu, postajući predsjednik Županijske skupštine. Tako je Neovisna lista na županijskoj razini u koaliciji s HDZ-om, a na gradskoj razini jedno je vrijeme koalirala sa SDP-om, HNS-om i HSS-om.

Saborski zastupnici iz Požege u prvom višestranačkom sazivu 1990. bili su Marija Bajt (jedno vrijeme i dožupanica), Ferdo Ćuk i Vladimir Englman (svi iz HDZ-a). U drugom sazivu Sabora (izbori provedeni 1992. godine) HDZ zastupaju Tomislav Jelić, Marija Bajt, Josip Šajnović. Veselin Pejnović, zastupnik na manjinskoj listi, također je iz požeškog kraja. U Županijskom domu Sabora bili su Mario Včelik (HDZ) i Milan Markanjević (HSLS, kasnije LS). Na izborima 2000. godine Požežani-zastupnici su Marko Baričević (HSLS) i Marija Bajt (HDZ). Formalno požeški kraj zastupaju ili su ga zastupali i neki drugi, ali ne radi se o zastupnicima koji su rođenjem ili mjestom boravka povezani s Požegom.[137] Poslije parlamentarnih izbora krajem 2003. godine, samo je potpredsjednica Kluba zastupnika HDZ-a Marija Bajt Požežanka u najvišem tijelu zakonodavne vlasti.[138]

Industrijska je proizvodnja u Gradu u ovome razdoblju imala sudbinu sličnu velikom broju sličnih pogona u Republici. Ljevaonica je željeza broj zaposlenih smanjila za dvije trećine. Prehrambena industrija "Zvečevo" prepolovila je proizvodnju, a znakovi su pravog oporavka primjećeni tek 2003. godine. PPK "Kutjevo", osnovano 1963. godine, ovisno

136) Globus, broj 718, 10. rujan 2004. ("Požeška lekcija HDZ-u", "Požeški junak SDP-a Zdravko Ronko, čovjek koji je porazio HDZ", Slavica Lukić).

Neovisni tjednik Požeško-slavonske županije, Kronika Požeško-slavonska, broj 129, 9. rujan 2004.

137) Tako je, primjerice, 1992. na izborima HDZ dobio povjerenje 49.2 posto birača, a kandidat za predsjednika Republike Franjo Tuđman 64,4%. Drugoplasirana bila je HSLS s 12,7%. Tako je Požeština HDZ-u prosječno davala više glasova no ostatak Republike. Požeški list, 13. kolovoza 1992.

138) Nešto je više Požežana na izvršnim funkcijama. Kao i u prethodnim razdobljima, određeni je broj Požežana imao istaknuto mjesto u vrhovima vlasti iako je i dalje dvojbeno koliko je to imalo veze sa sredinom iz koje su potekli. Ministar financija u prvoj hrvatskoj demokratskoj vladi je Hanžeković. Ministar zdravstva bio je Željko Reiner, Božo Udovičić kratko je vrijeme početkom devedesetih ministar energetike i industrije. Nikola Filipović bio je sudac ustavnog suda, a Antun Potrebica predsjednik Državnog sudbenog vijeća RH. Pomoćnik ministra socijalne skrbi bio je Vlado Štirmer, zamjenik Pučkog pravobranitelja RH Željko Tir, pomoćnik ministra vanjskih poslova Ivan Del Vechio (kasnije veleposlanik RH u Izraelu), pomoćnik je ministra unutarnjih poslova Zdravko Židovec, Vesna Trnokop Tanta direktorica je Jadranskog naftovoda, diplomat u Washingtonu i Haagu bila je Mira Rajković. Umirovljeni general Miljenko Crnjac neko je vrijeme bio pročelnik Vojnog kabineta Predsjednika RH. Iz Požeškog je kraja i umirovljeni general Vinko Vrbanac, jedan od važnijih u osmišljavanju vojne akcije "Oluja". Savjetnik za medije Predsjednika RH Stipe Mesića, koji je i sam završio Gimnaziju u Požegi, Siniša je Jagodić. Aleksandar Milošević, veleposlanik RH u Makedoniji nakon 2000., rođeni je Požežanin, nekada novinar Požeškog lista, urednik, komentator i dopisnik "Vjesnika" s Bliskog istoka. Pomoćnik ministra za zaštitu okoliša i prostornog uređenja u Koalicijskoj vladi od 2000. do 2003. godine Zlatko je Uzelac.

je o dotacijama države i svi su pokušaji privatizacije i preustroja do 2002. propali. Najzdraviji dio Kombinata jest proizvodnja vina. Uspješno posluju i neki privatni vinogradari, Enjingi, Krauthaker itd. U isto vrijeme vrlo je dinamično poslovanje Kamen-Ingrada, građevinske i Spin Vallisa, drvne industrije. Obje tvrtke uvode nove tehnologije i stalno imaju povećanje broja zaposlenih i ulaganje u razvoj. Uređen je tok Orljave, a industrijska zona prometno je povezana. Izgrađena je nova zgrada Hrvatske pošte. Park prirode Papuk, osnovan odlukom Sabora RH 1999. sa sjedištem u Voćinu i uglavnom djeluje preko ispostave u Velikoj od 2001. godine. Snažni je impuls očuvanju prirode Papuka i svijesti o bogatstvu toga prostora i još jedan od poticaja snažnijeg razvoja turizma u Požeštini, što je već desetljećima neiskorišteno.

Iako je poticaj za osnivanje Požeške biskupije došao iz Vatikana, odakle je jedino i mogao doći, to je zasigurno veliki trenutak u povijesti grada. Imajući na umu trajnost crkvenih teritorijalnih podjela, činjenica ostaje da će u vjerskim stvarima Požega za dugo razdoblje koje slijedi biti jedno od glavnih mjesta u Hrvatskoj. Prvi je biskup, inače Davorac, Antun Škvorčević. Pravoslavna crkva sveti Georgije, koja se počela graditi 1988., niti dvadesetak godina kasnije nije završena. Iako u uskoj, baroknoj, jezgri grada, projektirana je u bizantskom slogu. Dio objekata koji pripadaju SPC minirani su tijekom rata, a svećenik je otišao iz grada. Obnova vjerskog života vjernika pravoslavaca ozbiljnija je tek od početka 2002. godine.

Osnivanje Veleučilišta, dijela Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku 1998., moglo bi imati veliku ulogu u budućem profiliranju Požege kao središta visokog školstva. Dakako, prije toga treba osigurati da nastavnici u Požegi žive, a ne samo putuju. Obnova gimnazija u RH također je potencijalno značajna, iako su se, dakako, vremena promijenila i gimnazija danas Požegi ne znači onoliko koliko je to značila ranije, iako su u nekim područjima požeški gimnazijalci pokazali iznimnu sposobnost i postignuli svjetske rezultate. Tijekom devedesetih izgrađeno je više školskih objekata, a najvažnije je ulaganje u novu zgradu gimnazije na mjestu Atletskog stadiona. Gimnazija je već godinama u izgradnji, a za novi stadion do sada nije pronađena nova lokacija.

Vrlo dinamičnu djelatnost uz stalno povećavanje prostora posljednjih desetak godina ima Knjižnica i čitaonica. Iako je riječ prije svega o iznimnom zalaganju i ambicioznosti pojedinaca, izdavaštvo o Požegi devedesetih godina bilo je plodno. Društvo za hrvatsku povjesnicu pokrenulo je 1995. "Zlatnu dolinu", znanstveno-stručni godišnjak Požeštine u kojem se osim povijesnih, objavljuju tekstovi iz različitih struka. Čitavu je biblioteku knjiga o Požegi (Biblioteka Posegana) izdalo poduzeće "Naklada Slap" obitelji Matešić. Matica hrvatska u Požegi obnovljena je u listopadu 1990.[139] U dosta plodnoj izdavačkoj djelatnosti, uglavnom je objavljivala reprinte starih tekstova. Najvažnije od svih je ponovno izdanje Kempfove "Požege". "Gradsko kazalište Požega" osnovano je odlukom Gradskog vijeća krajem 1994. godine, a službeno je otvoreno 10. ožujka 1995. Uz nastojanje k profesionalizaciji, do sada su ostvarili više zapaženih gostovanja, prije svega s dramatizacijom Svete Rožalije Antuna Kanižlića 1999. godine. Od 1999. Glazbena škola Požega (osnovana 1970., od 1974. s imenom Krešimira Baranovića) izvodi i srednjoškolski nastavni program. Uspješno i dalje djeluje i KUD "Vijenac", pjevačko društvo. Od 1990. do danas uz jedan prekid tijekom rata, na središnjem gradskom Trgu održava se festival "Zlatne žice Slavonije". Nastavljač tradicije festivala Slavonija, nastoji na tradicijskoj podlozi narodne glazbe i tamburice od Požege stvoriti "hrvatski Neshvill"

139) Požeški list, 11. listopada 1990.

i lokalnu, slavonsku, glazbu pretovoriti u univerzalnu, ne nužno povezanu s jednim podnebljem. Do danas je Festival doista uspio lansirati niz pjesama koje se gotovo doživljavaju kao narodne i slušaju u većem dijelu Hrvatske. Od 1994. u gradu se održava danas već svjetski priznata Hrvatska revija jednominutnih filmova. Gimnazijski nastavnik Željko Balog glavni je pokretač manifestacije. Grgurevo se, zahvaljujući Društvu sv. Grgur koje je obnovilo Građansku stražu, obilježava svake godine. Društvo sv. Grgur obilježava i početak ljeta (Ivanjski krijes), a Građanska je straža uspostavila suradnju s ostalim povijesnim udrugama u RH. Požeške mažoretkinje već su više godina među najboljima u Hrvatskoj. Od 2000. godine Požega ima uređene web stranice (www.Pozega-online) koje održava skupina entuzijasta.

Druge kulturne i društvene djelatnosti imaju bitno sporiji ili negativan razvoj. Unatoč hvaljenom filmskom festivalu i gimnazijskom Kinoklubu, sredinom devedesetih zatvorena su gradska kina. Na čelo lista u ljeto 1991. na nekoliko je mjeseci vraćen Ivan Jakovina, kada se dotadašnja crvena glava lista mijenja u plavu, uz povećanje broja stranica i uvođenje priloga "Slavonac". List je prestao izlaziti 1995. i od tada do 2003. nije bilo službenih novina. Požega je zato jedino županijsko središte u Hrvatskoj bez vlastitog glasila. Od kraja 1995. izlazio je Požeški vjesnik čiji je nakladnik bila Udruga hrvatskih dragovoljaca domovinskog rata (UHDDR). Kronika Požeško-slavonska tjedno izlazi od 2002., ali riječ je o glasilu bez stalno zaposlenih novinara. Muzej je izbijanjem rata zapravo zatvorio svoja vrata i od tada godinama nije imao prostora za ponovno otvaranje stalnog postava, barem ne u prostoru u kojem je to bilo ranije. Kratko po prestanku neposredne ratne opasnosti zgrada Muzeja je stradala u potresu i njezina obnova i dalje traje, ali se prostor bitno proširio. Iako je izgledalo da je od kraja 1990. uspješno riješeno pitanje smještaja Arhiva, on je useljavanjem biskupa u zgradu Kolegija izgubio prostor. Novi je primjereni smještaj pronađen tek 2003. godine, nakon višegodišnjeg propadanja građe. U gradu postoje dvije radiopostaje (Županijski radio Požega i Radio Vallis Aurea). Studio HRT-a, čije je dopisništvo počelo raditi na spomendan Sabora RH 30.5.1994. (tada Dan državnosti), nikada nije do kraja uređen.[140] Požeška televizija postojala je vrlo kratko sredinom devedesetih. Hotel "Grgin dol" zbog nerazjašnjene privatizacije, velikim je dijelom devedesetih bio zatvoren. Požega zato još uvijek nije riješila pitanje hotelskog smještaja, što je jedno od vječnih tema grada.

Zato su uspjesi nogometnog kluba Kamen Ingrad iz Velike, koji je sezonu 2002./ 2003. završio na četvrtom mjestu Hrvatske nogometne lige, gotovo apsolutna iznimka i nevjerojatan uspjeh. Slično je i s nekim drugim pojedinačnim i skupnim sportovima (boks: Pero Šakota, streljaštvo, rukomet, borilački sportovi).

Vrijeme uspona i stagnacije: Požega od 1945. do 2003.

Hrvatska povijest uopće, a posebice povijest 20. stoljeća, kronika je kratkih rezova, nedovršenih reformi i promjena, stagnacije, ali i pojedinačnih, izdvojenih i gotovo nevjerojatnih uspona. Poslijeratna povijest Požege gotovo da je doslovna preslika ovoga trenda. Požega nije mogla, niti je imala samostalnost u vođenju politike pa i određivanju svoje sudbine. Dapače, relativno zaostajanje Požege prema nekim drugim sličnim gradovima bilo je posebno vidljivo u pojedinim razdobljima druge polovice 20. stoljeća.

140) Požeški list, 13.1.1994.

U Jugoslaviji je ona bila jedna od brojnih malih općina, u Hrvatskoj jedna od nevidljivijih županija (što nužno i ne mora biti loše). Usporedi li se vrijeme nakon uvođenja višestranačja s prethodnima, doista je vidljiva razlika razvoja u jednostranačkom i (polu)totalitarnom sustavu s demokracijom, bez obzira na njezinu uzornost i stvarnu vitalnost. Naprosto je u značajnoj mjeri do izražaja došla osobna inicijativa, iako je u mnogim elementima Požega i dalje više nalikovala na mali, provincijalni grad, no županijsko, vjersko i obrazovno središte. Vjerojatno je najusporenije vrijeme bilo nakon gušenja Hrvatskog proljeća i duga dva desetljeća nakon Drugog svjetskog rata. Nezadovoljstvo su tim godinama, konačno, iskazivali i oni koji su se obračunavali s Proljećarima. Vrijeme opće proizvoljnosti u vladanju bilo je neposredno po oslobođenju 1945. godine. Bez obzira na razdoblje, na rukovodećim su mjestima dugi niz godina uvijek isti ljudi, bez obzira o kakvom se tipu posla ili društvenog angažmana radilo.

Međunacionalni su odnosi čitavo vrijeme, a najkasnije od Drugog svjetskog rata bili ili napeti ili tek površno umrtvljeni i zapravo neriješeni. Većinsko je stanovništvo često smetala velika, natprosječna zastupljenost srpskih kadrova u različitim ustanovama vlasti, policiji, vojsci itd. U isto vrijeme Srbi, koji su na kraju rata velikim dijelom ipak završili na pobjedničkoj strani (mada je bilo i onih koji su početkom rata pristupili četnicima), dobili su mogućnost velikog utjecaja na vlast. Srpska je seoska sredina tako ostajala bez mladih ili ambicioznijih, koji su u Požegi imali mogućnost boljeg života i napredovanja, ali su trajno ostali manjina i vjerojatno, zbog prividnog rješenja nacionalnih odnosa, trajno frustrirani. Hrvatski je prostor bio dominantan, veći, bogatiji i naobraženiji. Činjenica da je onda u pojedinim razdobljima na velikom broju rukovodećih funkcija bio ne-Hrvat, proizvodila je nezadovoljstvo i osjećaj podređenosti i ugroženosti u većinskom narodu. Tako je u neprestanom potezanju argumenata "bili su prvi", postojala napetost u odnosima vodeće manjine i većine, koji su bili problematični u situaciji kada se vlast oslanjala na "provjerene" kadrove za koje se pretpostavljalo da su više odani Jugoslaviji.

U gospodarskom je razvoju Požega tradicionalno daleko lošije pozicionirana, no u ostalim, društvenim, djelatnostima. Sve dok se nešto ne promijeni na tome planu, prilike će biti ozbiljne, bez nade u ozbiljniji napredak. Požeština je već trebala iskoristiti činjenicu da su ratna razaranja na njezinom području bila malena, da su neke od važnih regionalnih ustanova smještene na njezinom području i da ima značajan potencijal u brojnim požeškim kadrovima u velikim republičkim središtima. Samo u sinergiji svih navedenih elemenata može se očekivati produžetak vremena uspona i prekidanje doba stagnacije.

Izvori

1. Državni arhiv Slavonski Brod - Odjel Požega (DASB-OP), Spisi 1948., Zapisnik sa sastanka kotarskog komiteta KPH Slav. Požega.

2. DASB-OP, Mjesni komitet KP, Pojedinačni spisi iz godina 1945.-1948., Okružni Komitet KPH Nova Gradiška.

3. DASB-OP, Skupština općine Slavonska Požega (1963.-1990.), Zapisnici Općinskog vijeća i Vijeća radnih zajednica 1971., Signatura 291, Zapisnik 3. sjednice Općinskog vijeća i Vijeća radnih zajednica Općinske skupštine Slav. Požega.

4. Izvještaj o stanju u SKH u odnosu na prodor nacionalizma u njegove redove, 28. sjednica CK SKH, Zagreb, svibnja 1972.

5. Popis stanovništva 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb 2002.

Literatura

1. Potrebica Filip, Razvoj elektrifikacije i plinofikacije u Požeškoj kotlini, Slavonska Požega 1988.
2. Potrebica Filip, Tri stoljeća Požeške gimnazije, Naklada "Slap", Jastrebarsko 1994.
3. Potrebica Filip, Povijest knjižnica Požeške kotline, Naklada "Slap", Jastrebarsko 1995.
4. Potrebica Filip, Obrt u gradu Požegi i Požeškoj kotlini, drugo izdanje, Požega 2002.
5. Pavlica Dane, Ratna generacija učitelja, Školske novine, Zagreb 1986.
6. Višnjić Čedomir, Partizansko ljetovanje, Srbi u Hrvatskoj 1945.-1950., SKD Prosvjeta, Zagreb 2003.
7. Požeška biskupija, utemeljenje, uspostava i ređenje prvog biskupa, Požega 1998.
8. Činjenice o Zapadnoj Slavoniji, Pakrac 1992. (na ćirilici).
9. Požeški leksikon A-Ž, Slavonska Požega 1977.
10. Požega 1227-1977., Slavonska Požega 1977.
11. Krizman Bogdan, Pavelić u bjekstvu, Globus, Zagreb 1986.
12. Ljubljanović Srećko, Radnički pokret u Požeškoj kotlini, Historijski arhiv, Slavonska Požega 1961.
13. Ljubljanović Srećko, Spomen-obilježja radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta u Požeškoj kotlini, Savez udruženja boraca NOR Općinski odbor Slav. Požega, Slavonska Požega 1968.
14. Đuro Stanković-Janko, Spomen obilježja NOR-a, Požeška kotlina (Pregled i opis spomenika i spomen-obilježja koji čuvaju značajne događaje iz revolucije. Pregled neobilježenih mjesta NOB-e na području općine Slavonska Požega), Slavonska Požega 1979.
15. Dr. Pavle Gregorić, Narodnooslobodilački pokret u Zapadnoj Slavoniji, Moslavini i bjelovarskom okrugu 1941., Sjećanja, Slavonski Brod 1969.
16. Radelić Zdenko, Križari, gerila u Hrvatskoj 1945.-1950., Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb 2002.
17. Katarina Spehnjak, Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb 2002.
18. Geiger Vladimir, Logorska sudbina Njemica u Hrvatsko (Jugoslaviji) nakon Drugog svjetskog rata. U: Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest, FF press, Zagreb 2003.
19. Dragutin Pavličević, Na vratima Požeške kotline, Matica hrvatska, Požega 1961.
20. Savka Dabčević Kučar, '71, hrvatski snovi i stvarnost I,II, Interpublic, Zagreb 1997.
21. Antun Kovačević, Svjedok vremena, Čakovec 1999.
22. Drago Štajduhar, I Bog stvori Sto dvadeset i treću, Požega 1991./1992.
23. Tvrtko Jakovina, Američki komunistički saveznik, Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1950., Profil/Srednja Europa, Zagreb 2003.
24. Dušan Bilandžić, Hrvatska moderna povijest, Golden marketing, Zagreb 1999.
25. Ivan Šibl, Sjećanja II, Ratni dnevnik, Globus, Zagreb 1986.
26. Berislav Jandrić, Hrvatska pod crvenom zvijezdom, Komunistička partija Hrvatske 1945.-1952., Organizacija, uloga, djelovanje, Zagreb 2004. (u rukopisu)

Periodika

1. Požeški list, 1953.-1996.
2. Slavonac, Prilog "Požeškog lista", urednik Ivan Jakovina.
3. Dr. Artur Starc, Građa: Iz dnevnika: o boravku u Slavoniji 1945. godine. U: Slavonski povijesni zbornik, 24/1987/1-2, Centar za povijest Slavonije i Baranje, Slavonski Brod 1987.
4. Stjepan Del Vechio, Šezdeset godina Požeške ljevaonicie. U: Traženja 23, Godina XII, Broj 23, Slavonska Požega, lipanj 1981.
5. Zlatna dolina, Zbornik radova Požeštine, Godina 1, 1995.
6. Globus, nacionalni tjednik, broj 718, 10. rujan 2004., Zagreb.
7. Neovisni tjednik Požeško-slavonske županije, Kronika Požeško-slavonska, broj 129, 9. rujan 200.

Summary

The Era of Growth and Stagnation Pozega from 1945 to 2004 - An Outline of the Town's History in the Second Half of 20th Century

Tvrtko Jakovina

Based on the local weekly "Požeški list" (published from 1953 to 1996), archival material of the Croatian State Archives Slavonski Brod, Section Požega and rather large, but unsystematic literature that is dealing with the different phenomena connected with the town of Požega in the second half of the 20th century, the author strived to give a balanced picture of a life in Požega from the last months of WWII until autumn 2003. The article is divided into 4 big sections. The first one is dealing with Požega at the end of WWII, in which the author had described the treatment of the defeated forces, killing of Križari, life in the town and the surroundings from 1945 to 1960. Next section deals with the Croatian Spring, when Požega was one of the centres of the events in the eastern part of Croatia. The influence of high ranking politicians of the Socialist Croatia and the Yugoslav Federation who were originally from Požega on the events during the seventies was also stressed in the text. The third chapter deals with the events from 1972 until the introduction of multiparty system (1990). The last one talks about the Homeland War and life in the Republic of Croatia. Relations between different ethnicities, especially the Serbs and the Croats, are followed throughout the period. Beside the main political trends, and, to a lesser extent economy, the author tried to reconstruct the everyday life and leisure time as well as all of the phenomena that were putting the town of Požega on a broader, republican map.

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA LVI-LVII
ZAGREB 2003.-2004.

UDK 93/99
ISSN 0351-2193
Historijski zbornik, god. LVI-LVII, str.1-259, Zagreb 2003.-2004.

Izdavač
Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor
Mirjana Gross
Ivan Kampuš
Franko Mirošević
Ivica Prlender
Tomislav Raukar
Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik
Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:
ABC Clio
Historical Abstracts
America: History and Life

Adresa uredništva
Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:
Horetzky